

Bolina, Pavel; Doležel, Jiří

Hrady na Dražanské vrchovině do konce 13. století (Počáteční stav výzkumu)

Archaeologia historica. 1988, vol. 13, iss. [1], pp. 321-352

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139770>

Access Date: 18. 10. 2024

Version: 20241018

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

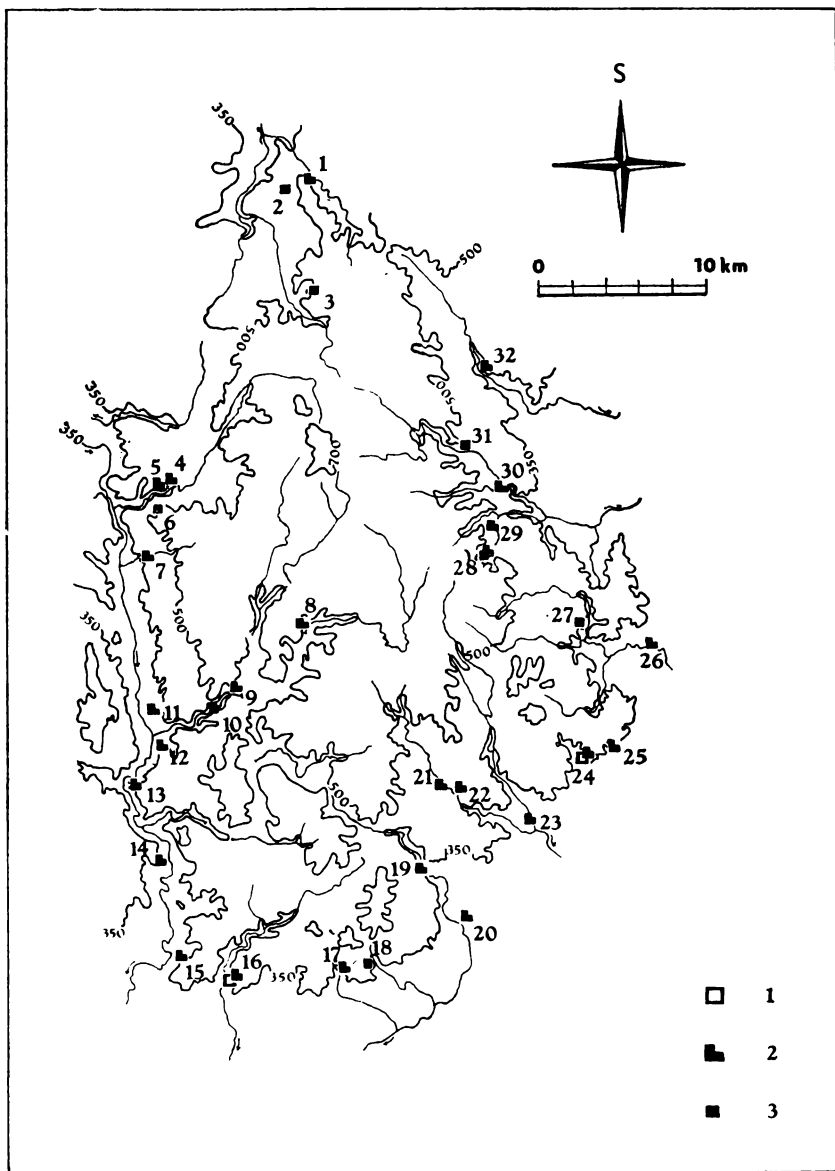
Hrady na Dražanské vrchovině do konce 13. století

(Počáteční stav výzkumu)

PAVEL BOLINA—JIŘÍ DOLEŽEL

Ke zkoumání hradů v rámci určitého regionu se na Moravě jeví velmi přitažlivou a vyhraněnou oblastí Dražanská vrchovina. Její striktně geomorfologicky vymezený celek (Štelcl 1965; Czudek 1972, 55, mapa) chápeme pro účely této práce jako oblast na severovýchod od Brna pracovně vymezenou podle obr. 1. Vynecháme-li z fortifikací středověkého stáří lokality indikované sice písemnými prameny, jejichž podobu ale nemůžeme povrchovým průzkumem blíže poznat¹, zůstává 32 hradů a opevnění raného a vrcholného feudalismu (obr. 1). Toto množství nás nutí studii o hradech Dražanské vrchoviny rozdělit do dvou částí. V první, zde předložené, se stručně zabýváme obdobím do konce 13. stol., ve druhé pojednáme jednak o objektech vzniklých ve 14. a 15. věku (Plankenberk, Blansko-zámek, Lažánky-hrádek, Nový hrad, Ronov, vrcholně středověká fáze Horákovského hradu, Hrádek u Vítovic, fortifikace na Zelené hoře z husitského období, Melice, Ježův hrad, Čertův hrádek u Stínavy), jednak o dalším vývoji starších staveb v tomto období (Boskovice, Doubravice, Holštejn, Blansko, Račice, Stagnov, Starý Plumlov). Konečně sem zahrneme opevnění, u kterých důkazy o vzniku ve 13. stol. postrádáme (Úsobrno-Durana, Újezd u Boskovic, Dolní Otaslavice), nebo středověký původ předpokládáme podle charakteru terénních reliktnů (Hrubé kolo u Biskupic).

Patrně nejvýznamnějšího představitele hradů raně feudálního období v naší oblasti zaznamenává ve 12. stol. falzum staroboleslavské kapituly k r. 1046 v případě Pustiměře (CDB I. 382, s. 361). Výsledky zjišťovacího výzkumu Č. Stani (1964) potvrdily, že raně feudálním pustiměřským hradem je třeba rozumět hradisko u Zelené Hory 2 km na SZ od dnešní obce Pustiměře. Zaujal výraznou ostrožnu o rozloze 0,9 ha již někdy v 7.—8. stol., klíčovou roli ve Vyškovské bráně hrál i po celé 9. a 10. stol. (Staňa 1967, 702; Měřinský 1986, 68). Na destrukci středohradištního opevnění vznikla pak hradba v období mladohradištním (Procházka 1986, 263—264). V blíže neurčené době se pustiměřský hrad dostal plně do majetku olomouckých biskupů, jimž sloužil, různě upravován, až do 1. pol. 14. stol., kdy jej z dosud ne zcela objasněných příčin nahradil hrad Melice (k historii blíže Pospíšil 1882; Zháněl 1967/I, Konečný 1986). Starší domněnky o rozebrání zdiva pustiměřského hradu právě při výstavbě Melic (Mencl 1957) se zdá potvrzovat nízký podíl destruovaného zdiva vůči zjišťovacím výzkumem odhaleným základům.² Podle druhotně na Melicích použitých románských fragmentů (Zháněl 1967/II, 53—54), které mají obdobu v okech komplexu staveb, vybudovaných biskupem Zdíkem severně kostela sv. Václava na olomouckém hradě [Libal 1979; Merhautová-Livorová 1979], lze jako možnou alternativu připustit i vystavění zděné budovy tímto biskupem na hradě Pustiměři, a zároveň tak datovat vznik alespoň částečného vlastnického vztahu olomouckých biskupů k hradu do doby před polovinou 12. stol.³ Výzkum Č. Sta-

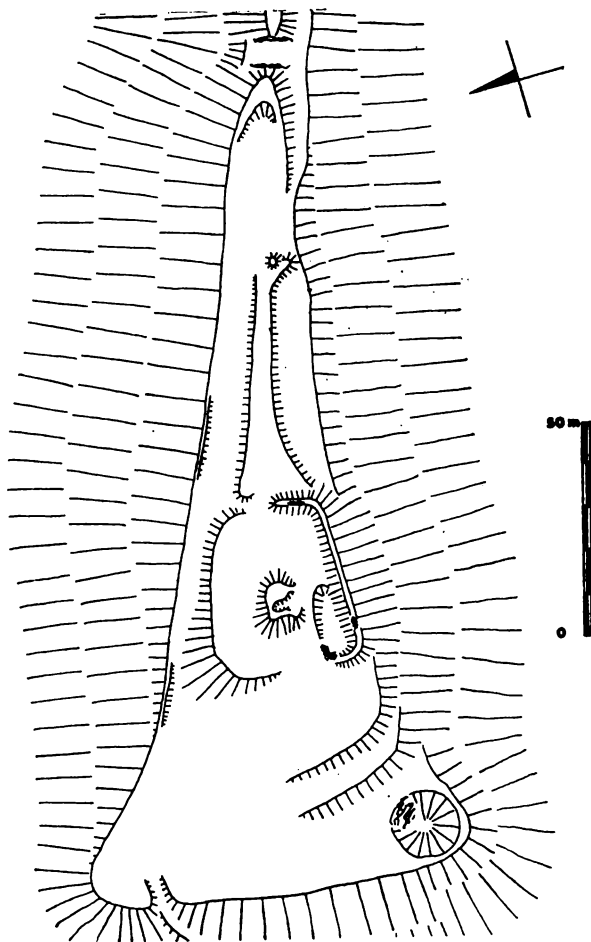

Obr. 1. Sledovaný region hradů na Dráhanské vrchovině (1 — hrady období raného feudalismu, 2 — hrady období vrcholného feudalismu, 3 — drobná středověká opevnění mimo tvrze): 1 — Plankenberk, 2 — Hrubé kolo u Biskupic, 3 — Durana u Úsobrna, 4 — Boskovice, hrad, 5 — Boskovice, „Bašta“, 6 — Újezd u Boskovic, 7 — Doubravice, 8 — Holštejn, 9 — Blansko, 10 — Lažánky, „Hanák“, 11 — Blansko, zámek, 12 — Čertův hrádek u Blanska, 13 — Nový hrad, 14 — Ronov, 15 — Obřany, 16 — Horákov, 17 — Vildenberk, 18 — Hrádek u Vítovic, 19 — Račice, 20 — Luleč, 21 — Kuchlov, 22 — Újezd u Boskovic, 7 — Doubravice, 8 — Holštejn, 9 — Blansko, 10 — Lažánky, hrádek, 11 — Stagnov 23 — Dědice, 24 — Pustiměř, 25 — Melice, 26 — Dolní Otaslavice, 28 — Starý Plumlov, 29 — Smílovo hradisko, 30 — Ježův hrad, 31 — Čertův hrádek u Okluk, 32 — Grünberg.

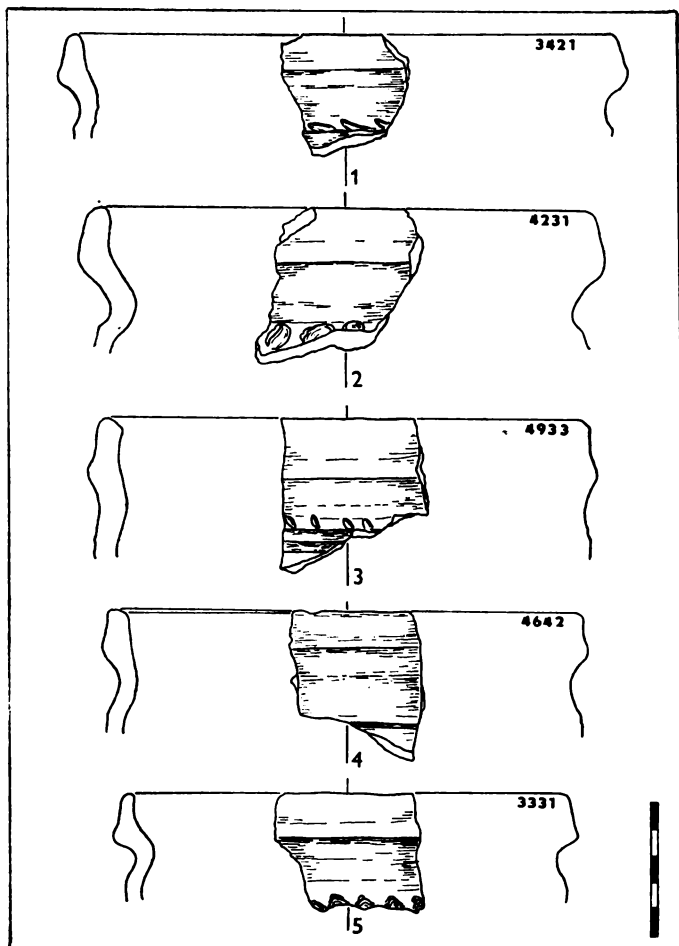
ni na hradisku u Zelené Hory také odhalil krátký úsek východní zděné obvodové hradby s dutou půlkruhovou věžicí. Zdivo bylo založeno po požáru, který hrad postihl, podle interpretace autora výzkumu, někdy v průběhu 1. pol. 13. století. Předběžné vyhodnocení neposkytlo dostatek podkladů, umožňujících rozhodnout o vzniku zděné hradby s věžicí již v 1. nebo až ve 2. pol. 13. stol., což znejasňuje úvahy o genetických souvislostech této formy fortifikace s možným uplatněním flankovacího systému. Kontinuitu osídlení pro 1. pol. 13. stol. nejnověji popírá R. Procházka (1986, 164), analogickým způsobem snad opevněný hrad Prácheň vznikl až krátce po r. 1315 (Menclová 1976, 320–321).

Nálezy střední, mladší a pozdní doby hradištní poskytl také již vícekrát zmíněná melická hradní ostrožna (Michna 1974, 77; šířeji 1976, 394). Bez revidního výzkumu můžeme uvažovat pouze o souvislostech se vsí Melicemi, snad zachycenou melioračními pracemi na J svahu údolí potoka pod hradem (Šedo 1985).

Mnoho společného s Pustiměří má hradisko u Horákova. Rovněž trojúhelníkovitá protáhlá ostrožna o celkové ploše 1,2 ha⁴ je od náhorní roviny nad údolím Řičky oddělena úzkou klesající šíjí (obr. 2). Lokalitu zná již např.

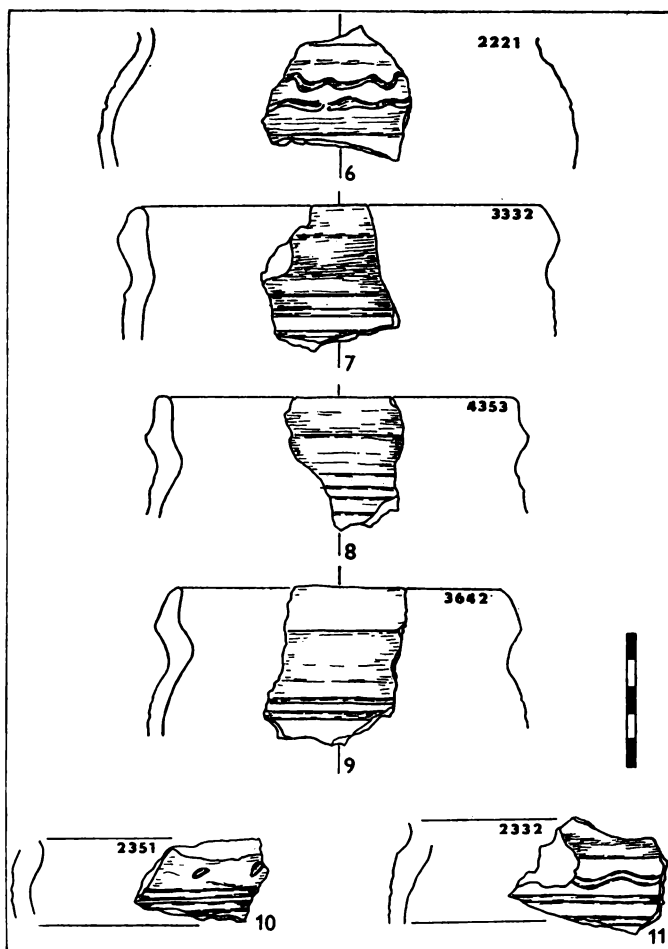

Obr. 2. Horákov, hrad, okr. Brno-venkov. Terénní náčrt pozůstatků hradu. Křížkovaně zdivo 14. stol.

obr. 3. Horákov, hrad, okr. Brno-venkov. Keramika z povrchového sběru na svazích ostrožny. Číselný kód keramiky: první místo od leva — keramická hmota (1 — jemně plavená, 2 — plavená mírně ostřená, 3 — plavená středně ostřená, 4 — plavená silně ostřená), druhé místo od leva — druh ostřiva (1 — mikroskopické, 2 — tříděný písek, 3 — drčený křemen, 4 — biotit, 5 — muskovit, 6 — grafitová zrna, 7 — limonit, 8 — drčený vápenec, 9 — drčená hornina bez rozlišení), třetí místo od leva — velikost ostřiva (1 — mikroskopické, 2 — do 1 mm, 3 — do 2 mm, 4—1 až 3 mm, 5—1 až 4 mm, 6—2 až 4 mm, 7—3 až 4 mm), čtvrté místo od leva — výpal (1 — oxidační, hnědé, červené a šedé odstíny, lom stejnorodý, 2 — oxidační při nasycení uhlíkem, šedé odstíny, lom stejnorodý, 3 — oxidační při nasycení uhlíkem pouze v povrchové vrstvě, 4 — oxidační, uhlík v povrchové vrstvě vymizel, 5 — „sendvičový efekt“, 6 — oxidační při vyšších teplotách, hnědorudé a hnědošedé odstíny, 7 — při vyšších teplotách dosaženo černého zabarvení, někdy se světlejším jádrem, 8 — při vysokých teplotách, střepe homogenní, šedé až bělavé odstíny, 9 — do bělavých odstínů, vázáno na kaolinitickou mikroskopicky ostřenou hmotou).

J. Knies (1891, 50—51) a byla dosud považována za pravěké hradiště, na jehož místě vznikl nevelký vrcholně středověký hrad (Konečný 1977, 231, 236; Hosák —Zemek 1981, 104; k historii Slavík 1897, 86—87). Odlišný obraz dávají povrchové sběry z r. 1987. Detailní rozbor podle našeho názoru dostatečně reprezentativní kolekce keramiky bude proveden na jiném místě, zde se omezíme jen na základní chronologické závěry. Nesporné je osídlení 9. stol. (obr. 4:6, 5:16, 17), kdy vrcholí vývoj hradiště na protilehlé ostrožně Staré Zámky u Líšně (Staňa 1972, 158). Snad lze doložit i keramiku 10. stol. (obr. 5:18, 19,

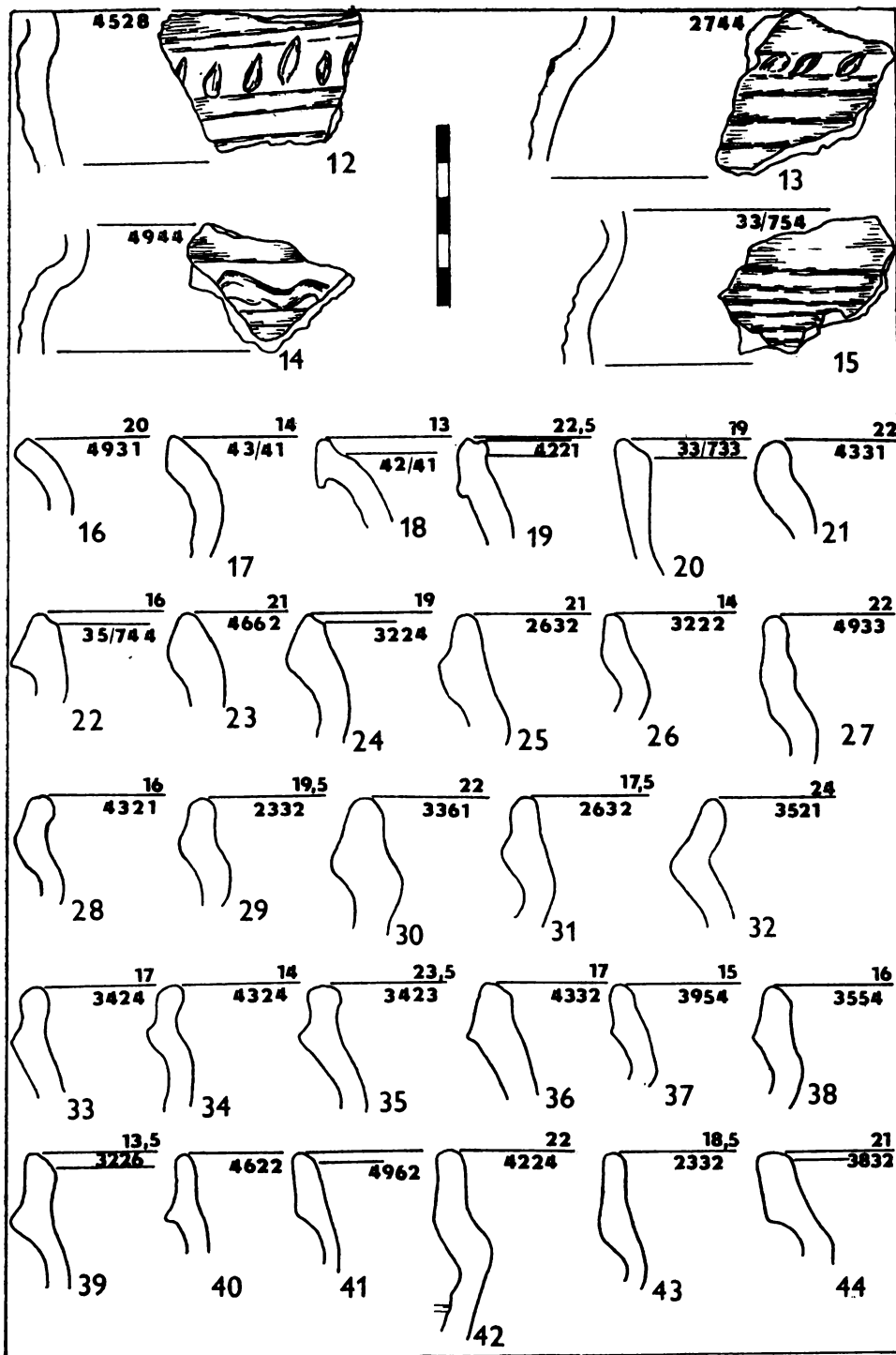

Obr. 4. Horákov, hrad, okr. Brno-venkov. Keramika z povrchového sběru na svazích ostrožny.

21). K dalšímu osazení polohy asi došlo až po polovině 11. stol., odtud vývoj pokračoval plynule ve století 12. (obr. 3, 4, 5:12—15, 20, 21—43). Absolutní absence vyvinutých zdobených římsovitých okrajů a radélka nasvědčuje zániku ještě před koncem 12. stol.

K pozdně hradištním hrádkům vzniklým do poloviny 13. stol. v procesu konsolidace šlechtických statků by mohlo náležet předpokládané původní sídlo pánů z Boskovic v poloze „Bašta“ (srovn. Knies 1904, 29; Plaček 1982, 341, 344). Časové zařazení ojedinělých zlomků ze sběru A. Štropa je však nejisté, keramika nalezená referenty v r. 1987 přísluší až 15. stol. a proto otázky spojené s původem této lokality (obr. 6) je třeba považovat nadále za otevřené (viz Kašička 1973; Vermouzek 1981, 287, 290).

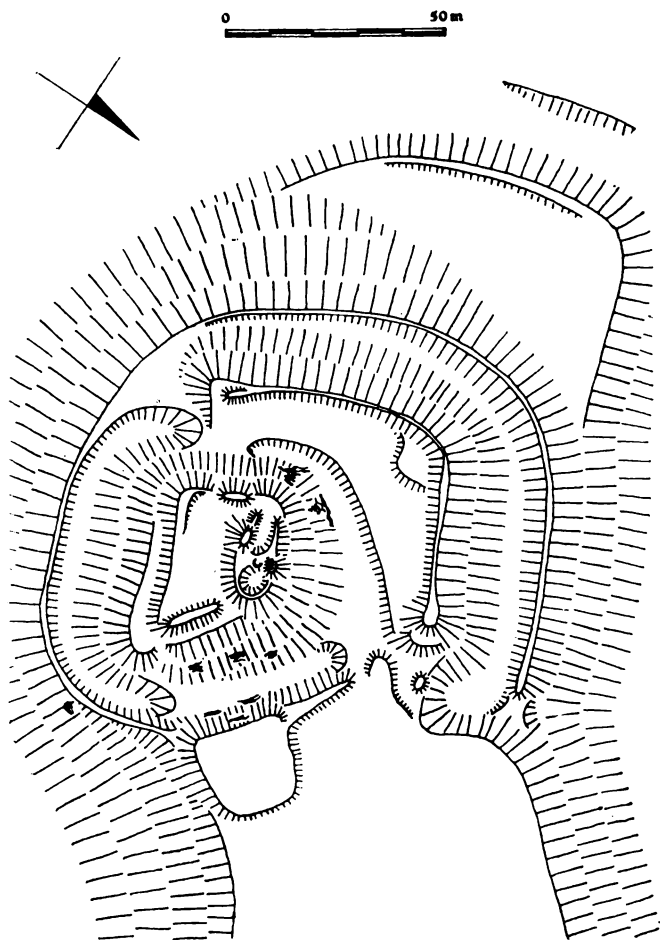
Jako první ze zděných hradů vrcholně feudálního období na Dražanské vrchovině je zmiňován r. 1275 biskupský hrad Blansko (CDB V/2. 786, s. 462), vzniklý snad ještě v 60. letech 13. stol. (Pilnáček 1927, 16—22; Hasoň 1979;

Obr. 5. Horákov, hrad, okr. Brno-venkov. Keramika z povrchového sběru na svazích ostrožny.

Bolina 1986, 181), přičemž relativně dobře známá doba založení zvyšuje význam nálezových souborů ze starších i novějších výkopů a sběrů (Ondruš 1965; Nekuda—Reichertová 1968, 234—235; Adámek 1972; Hasoň 1979). Výstavbě 2. pol. 13. stol. lze nejspíše připsat zadní část, situovanou za dvojitým příkopem na konci ostrožny, která typologicky patrně představuje hrad s plášťovou zdí (Bolina 1986, 179).

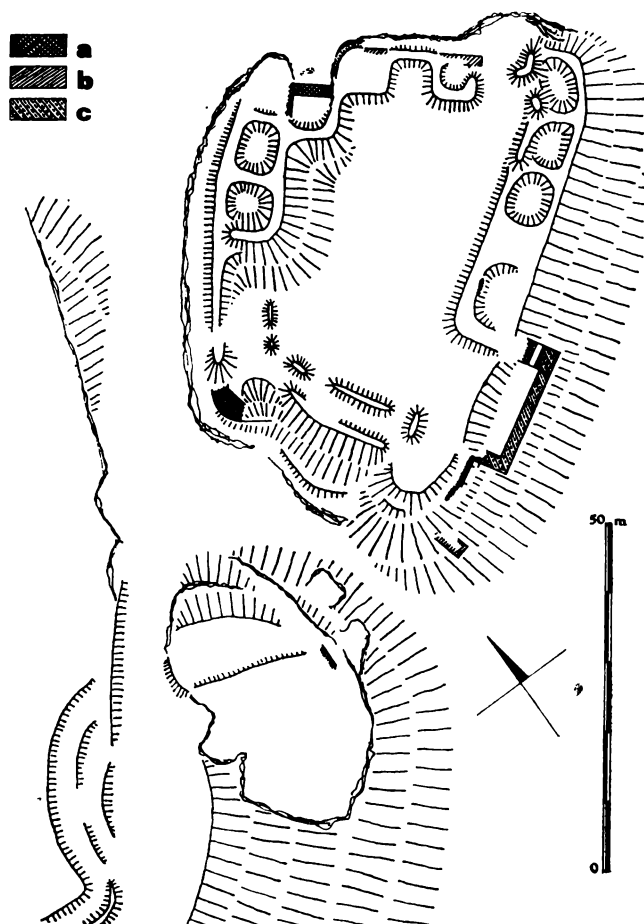
Podobné dispoziční řešení i stupeň zachování vykazuje nedaleký Holštejn. Byl vybudován před r. 1278, kdy se poprvé uvádí v predikátu Hartmana z Holštejna (CDB V/2. 857, s. 576; k historii viz Brandl 1880; Sedláček 1893; Trampler 1903—1904; Pilnáček 1927, 26; Bednářová 1956; Hosák 1965a, 4—5). Vznik ve 3. čtvrtině 13. stol. potvrzuje nejstarší keramika, získaná až nedávno akcí J. Svobody (Svoboda—Seitl—Štrof 1983, 11), ačkoliv výzkum, jeden z prvních svého druhu na Moravě, podnikl na hradě již r. 1858 J. Wankel (1882, 221—222). Oproti Blansku je na Holštejně průběh plášťové zdi mnohem více ovlivněn terénem, čelní strana nad šíjovým příkopem pak spíše snahou o aktivní roli plášťové hradby v obraně hradu. Nejvíce ohrožené JZ nároží je totiž protaženo v krátký tupý břít (obr. 7), z něhož bylo možno bočně kontrolovat zbývající část

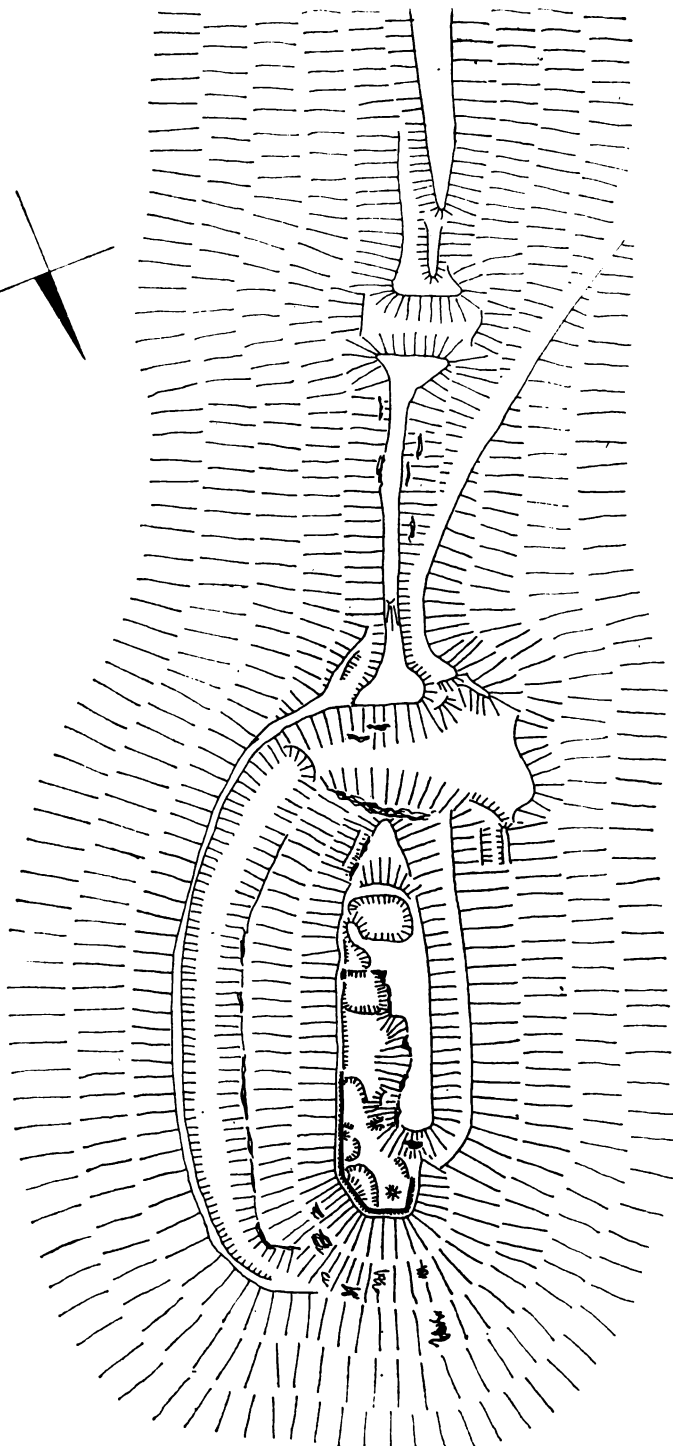
Obr. 6. Boskovice, „Bašta“, okr. Blansko. Terénní náčrt fortifikace.

průčelí se vstupní branou.⁵ Vlastní budovy hradu, jejichž chronologie je však nejasná, stály při obvodové hradbě podél nejméně přístupných stran, tj. západní a severní, chráněných až dvacetimetrovými skalními stěnami. Budova východní, při velkém opěrném pilíři, je evidentně mladší, přistavěná zevně a respektující tak osu vstupu.

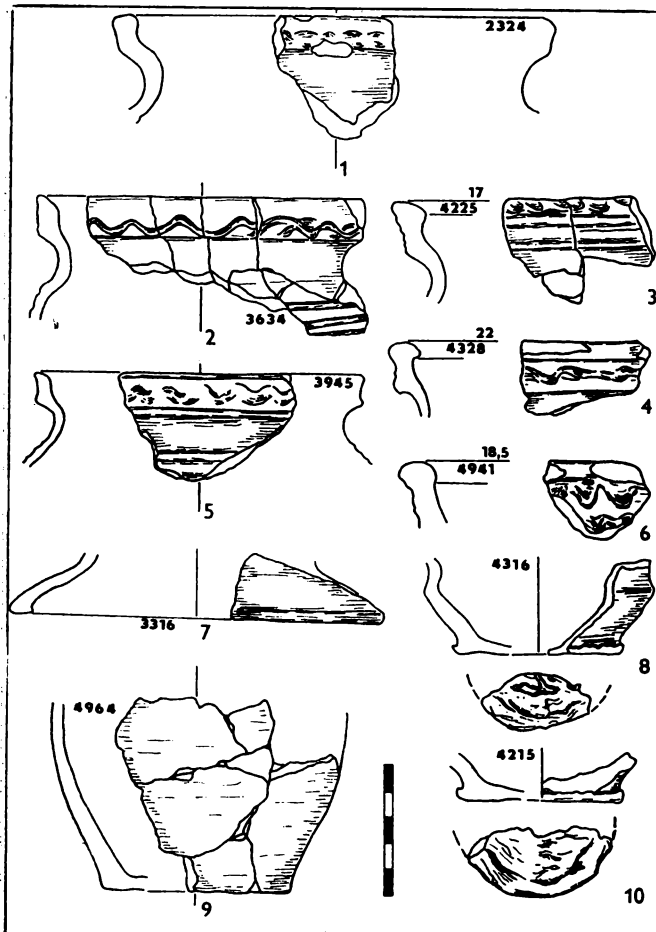
S naznačením břitu lze snad také počítat na čelní straně Smilova hradiska (obr. 8). Lokalita zmiňovaná r. 1391 již jen jako „mons“ (CDM XII. 52, s. 40—43) patrně zabezpečovala kolonizační expanzi pánů z Holštejna k východnímu okraji Dražanské vrchoviny (Velímský 1979, 107). Hrnčina ze starších výkopů Blektových a Všetickových (Blekta 1934, 12—19; Nekuda—Reichertová 1968, 247—255; Velímský 1979, 105), ale i z vlastních povrchových sběrů (obr. 9, 10) klade počátek existence opevnění do poslední čtvrtiny 13. stol. Blektův archeologický výzkum neodhalil v protikladu ke zděné plášťové hradbě⁶ žádné na maltu zděné budovy, pouze pozůstatky požárových vrstev a mazanic. Dřevěné nebo bez malty zděné vnitřní objekty nejsou v tomto případě výrazem archaičnosti, jako spíše pomocného charakteru lokality, eventuálně i zániku hradu v zárodečném stavu, před vybudováním jeho definitivní vnitřní

Obr. 7. Holštejn, okr. Blansko. Terénní náčrt zříceniny hradu. 1 — zdívko raně gotické, 2 — mladší fáze, 3 — pozdně gotická přístavba.

Obr. 8. Zárovice, Smlovo hradisko, okr. Prostějov. Terénní náčrt zbytků hradu.

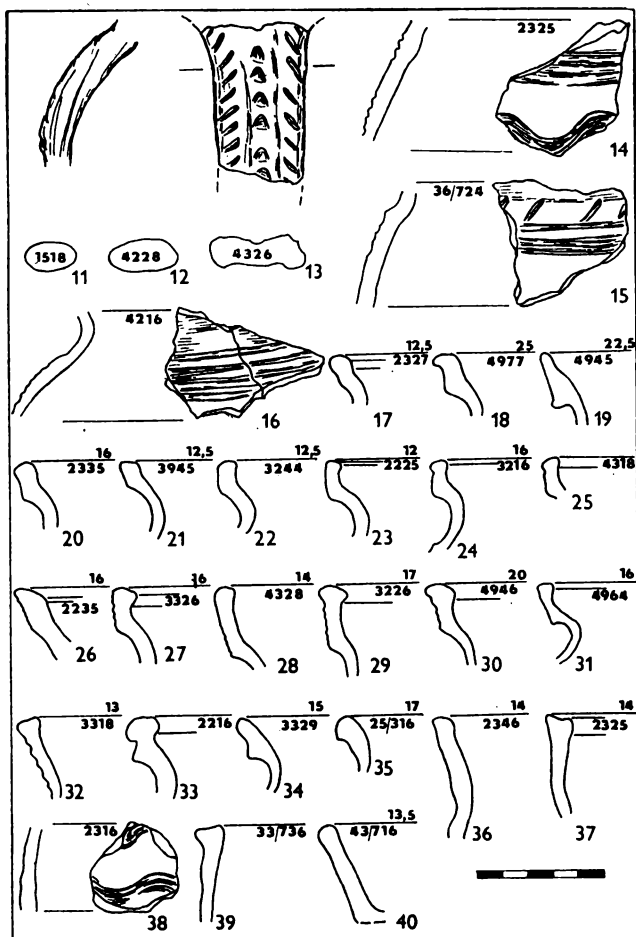

Obr. 9. Zárovice, Smlovo hra-
diško, okr. Prostějov. Kera-
mika z povrchových sběrů v
zadní části hradu.

zástavby. Pro to by mohl svědčit i nedokončený vnější příkop a val na S straně jádra.

Úlohu bříty mohla na čelní straně plnit i zalamovaná plášťová hradba hradu Boskovice. Doba jeho vzniku, stejně jako u předpokládaného předchůdce v poloze „Bašta“ (viz výše), je stále předmětem diskuse. Názory se pohybují od 13. po konec 14. stol. (Stehlík 1969; Menclová 1971, 123;⁷ Plaček 1982, 341—344). Keramika 2. pol. 14. stol. byla vyzvednuta v souvislosti se zánikovým požárovým souvrstvím, vzniklým snad při demolici hradu r. 1389 (Konečný—Procházka 1987). První polovině století ze všech nálezů učiněných při stavebních úpravách zříceniny náleží jedině zlomek konvice s třmenovým uchem.⁸ Jelikož žádné objekty uvnitř jádra nelze stavebně klást před konec 14. stol. a o původu plášťové zdi ve 13. stol. může rozhodnout pouze archeologický výzkum, pojednáme o vlastním hradě šířeji až v souvislosti s jeho vývojem ve 14.—15. stol.

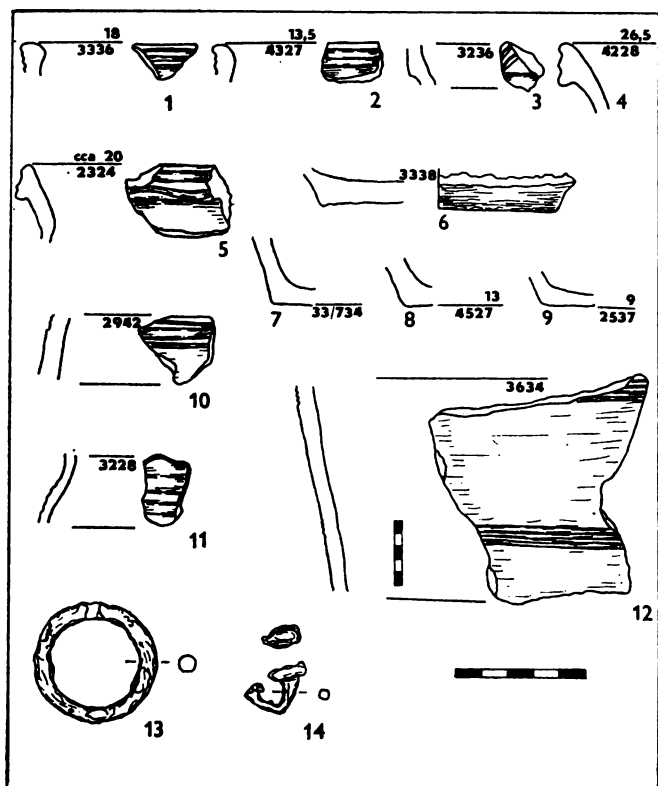
Ostatní hrady, u nichž můžeme usuzovat o plášťové dispozici a které mohly vzniknout ve 2. pol. 13. stol., vykazují již horší stupeň zachování. Nejčitelnější

Obr. 10. Zárovice, Smilovo hra-
diško, okr. Prostějov. Kerami-
ka z povrchových sběrů v zad-
ní části hradu.

z nich je Kuchlov (Červinka 1930, 85; Černý—Bolina 1981). Postrádáme k němu jakékoliv údaje písemných pramenů, avšak malou kolekci materiálů, kterou na hradě získal v průběhu 70. let E. Černý (obr. 11), můžeme zařadit do období od konce 13. do průběhu 14. stol. Místo stavby se nachází v blízkosti zaniklé holštejnské vsi Hamlíkova (Černý 1959), a jestliže u blízkého hradu Stagnova je doložen vztah k benešovickému panství dědickému (viz dále), lze Kuchlov nejpravděpodobněji považovat za obdobné zajištění expanze pánů z Holštejna k JV okraji Dražanské vrchoviny, tak jako jím k východnímu mohlo být Smilovo hradisko. Vlastní hrad opakuje v méně sevřené formě dispoziční řešení uplatněné na zadním hradě Blansku, včetně příčného rozdělení (Bolina 1986, 183, 185) s tím rozdílem, že na Kuchlově měl palác nejspíše podobu hrázděného objektu s přízemím polozapuštěným do skalního podloží⁹ (terénní náčrt viz Černý—Bolina 1981, 279).

Problémy se zařazením k hradům s plášťovou zdí nevznikají také u Stagnova (Červinka 1927, 92; Bolina 1980, 271—272).¹⁰ Na základě jediné zmínky

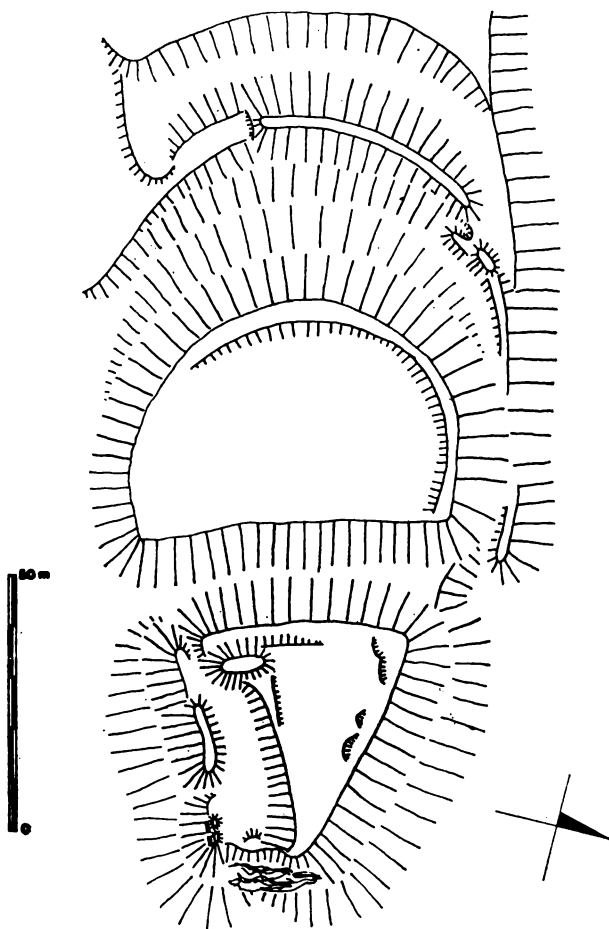
Obr. 11. Rychtářov, Kuchlev, okr. Vyškov. Nálezy E. Černého z jádra hradu.

o hradu z r. 1381 (ZDO IV. 14, s. 125) víme, že příslušel k dědickému panství jako „castrum Nouo quod Stagnaw dicitur“, zřejmě s původním určením zabezpečovat tuto benešovickou državu od SZ před průnikem pánů z Holštejna, konkrétně vyjádřeným protilehlým Kuchlovem. Vrcholná fáze kolonizačního procesu, organizovaného pány z Holštejna v částech Dražanské vrchoviny jádru jejich panství nejvíce vzdálených, přísluší pravděpodobně nejpozději 70. létům 13. stol.¹¹ V rámci jisté časové tolerance lze potom maximálně do poč. 80. let 13. stol. položit výstavbu Stagnova jako určité závoje, zabezpečující území ve sféře zájmů pánů z Dědic.¹² Archeologický materiál z přilehlého městečka Hrádku datuje L. Belcredi (1983, 43) obecně do 2. pol. 13. stol., přičemž půdorysný typ, velmi malá plocha plužiny, těsná návaznost k hradu i jméno samotné (Černý 1979, 98, mapky č. 1 a 5) svědčí o tom, že ve dvojici hrad—osada bylo článkem mladším, nebo nanejvýš stejně starým.

Problematictější se jeví přiřazení k plášťovým dispozicím u vlastního centra dědického panství, hradu Dědic (Červinka 1927, 90—102; 1942, tab. 8; Hosák 1965b, 318). Lokalitu v blízkosti stejnojmenné obce potkal většiny snadno dostupných zřícenin — posloužila jako zdroj levného stavebního materiálu, takže bez archeologického výzkumu dnes těžko můžeme posoudit, zda-li se mezi rozebranými konstrukcemi nenacházela také věž (obr. 12).¹³ Hrad je poprvé nepřímě zmiňován r. 1278 (CDB V/2. 858, s. 578) v predikátu významného příslušníka rodu Benešoviců Miloty z Dědic. Velmi početná keramika ze starších

amatérských akcí ve vyškovském muzeu, ale i z vlastních povrchových sběrů, hovoří o počátcích dědického hradu v druhé polovině 13. stol. (obr. 13, 14).

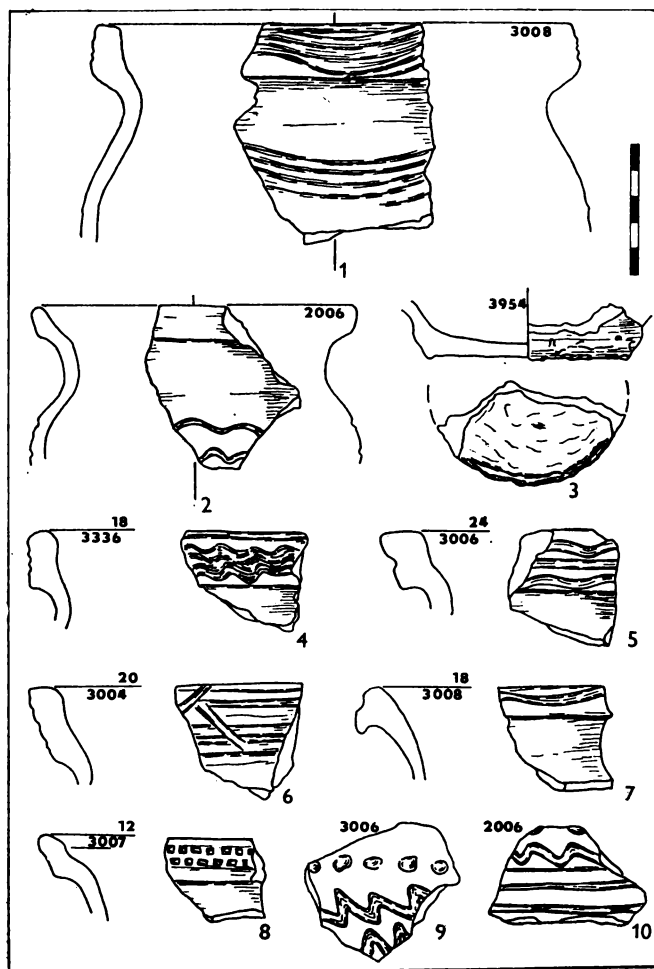
Obtíže také vystávají s klasifikací nevelkého hradu Lulče (obr. 15) umístěného při kostelu sv. Martina na JZ okraji rozsáhlého pravěkého hradiska západně od Lulče (Červinka 1896, 49; 1942, 52—53, tab. 15; Nekuda—Unger 1981, 185—186). Píše se po něm poprvé r. 1349 Fridrich (CDM VII. 937, s. 659), ale velmi početné nálezy amatérů z 60. až 80. let (Král 1972; nepubl. kolekce v M. Vyškov zpracovaná H. Karkánovou; Šedo 1987, 84) svědčí o počátcích hradu již v poslední čtvrtině 13. stol. (obr. 16, 17 — srovn. Měřínský 1981, 163; k historii Hosák 1965b, 368—369). Zděnou architekturu lulečského hradu dokládá část lince obvodové nebo parkánové hrady na Z straně. Podle dochovaných zbytků se zdá, že hrad neobsahoval věž. Těžko však rozhodnout, zda-li před sebou máme běžnou stavbu s plášťovou zdí, nebo dispozici, jejíž hlavní obrannou i obytnou stavbou je obdélný palác s nádvořím přizděným k jeho delší straně.

Obr. 12. Dědlice, okr. Vyškov. Terénní náčrt zbytků hradu.

Pouze ve volné souvislosti s výše uvedenými hrady můžeme také zmínit pozůstatky fortifikace v lesní trati Starý Plumlov ve východní části Drahanské vrchoviny (obr. 18). Bezprostřední sousedství Smilova hradiska i nejstarší materiál z Blektova (1934, 20—26) výzkumu ukazují (obr. 19:A), že se pravděpodobně jedná o podobnou reakci na kolonizační expanzi pánů z Holštejna, jakou jsme mohli sledovat v případě Stagnova v JV části Drahanské vrchoviny. Ovšem čí zájmy měl Starý Plumlov ve druhé polovině 13. stol. proti Holštejnům hájit, nelze za současného stavu výzkumu jednoznačně rozhodnout (např. Pinkava 1927, 70; Velimský 1979, 107). V té době byl Starý Plumlov zřejmě jednoduchou nepravidelně oválnou fortifikací o průměru asi 60 m, opevněnou příkopem s vně nasypaným valem. Ostatní terénní útvary přísluší podle povrchového průzkumu asi až mladšímu období.

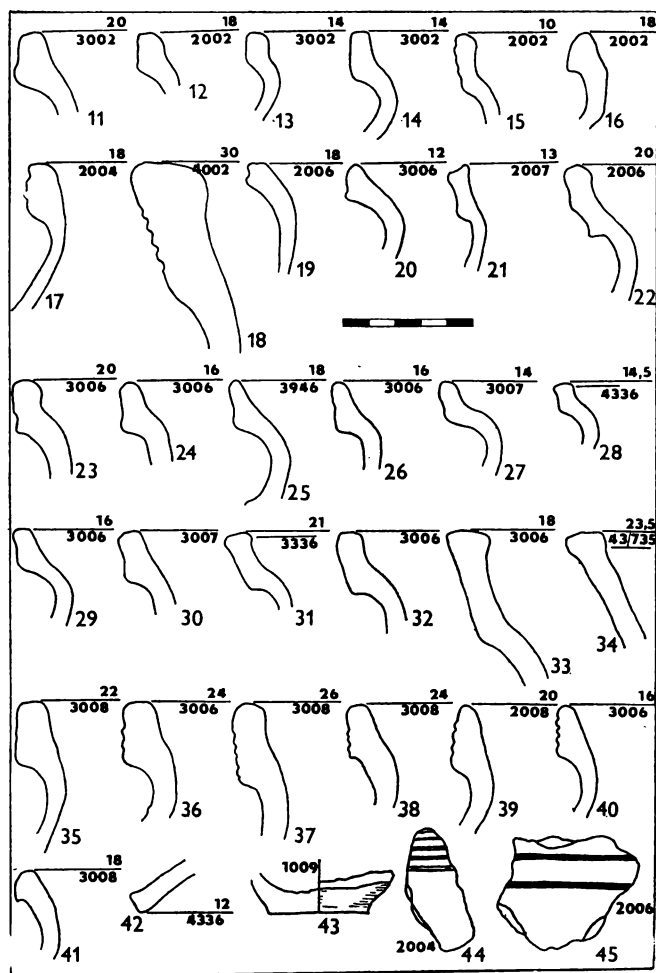
Bližší se z hlediska typologického nelze vyjádřit též k hradu Strážisku — Grünbergu, z něhož zůstala dochována pouze jeho výrazná poloha spolu s mohutným příkopem a valem (Červinka 1896, 59—60, tab. I; Pinkava 1927, 71—

Obr. 13. Dědice, okr. Vyškov. 1, 2, 5—10 starší nálezy z hradu ve vyškovském muzeu, 3—4 povrchový sběr na svazích jádra.

72), dochovanými dnes pouze na SV straně. Vrcholovou plošinu asi 70×50 m z části zaujal po zániku hradu barokní kostel. Hrad poprvé uváděný v predikátu Ctibora z Grünberka r. 1288 (RBM II. 1449, s. 623) mohl vybudovat již předchozí majitel konického panství, Albert z Lešan, který zde měl koncem 70. let 13. stol. majetkové spory s klášteřem Hradisko (RBM II. 1195, s. 517). Nejstarší hrnčinu z povrchového sběru však můžeme zařadit pouze obecně do druhé poloviny 13. stol. (obr. 19:B). Při majetkových změnách, zřejmě v souvislosti s plánem Václava II. z r. 1289 vyčlenit statky na severu česko-moravského pomezí pro míšeňského markraběte (RBM II. 1467, s. 630—633; 2 066, s. 891), získal Grünberg Adam z Choliny rodu pánů z Bludova (blíže viz Hosák 1937, 129—130; 1959, 101—102; Híkl 1964, 8—9).

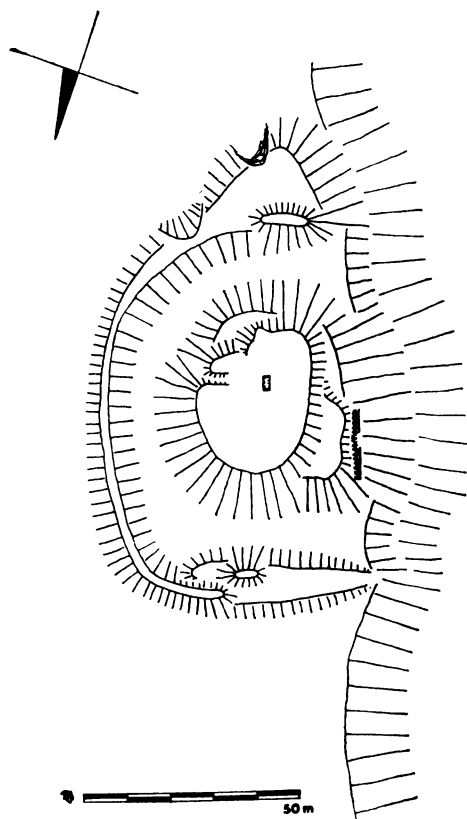
Druhou základní skupinu hradů na Dražanské vrchovině představují bergfritové dispozice. Velmi vyspělá varianta tohoto typu, reprezentovaná hradem Obrány nejspíše ze 70. let 13. stol. (Konečný 1977, 229—231), se svým pojetím

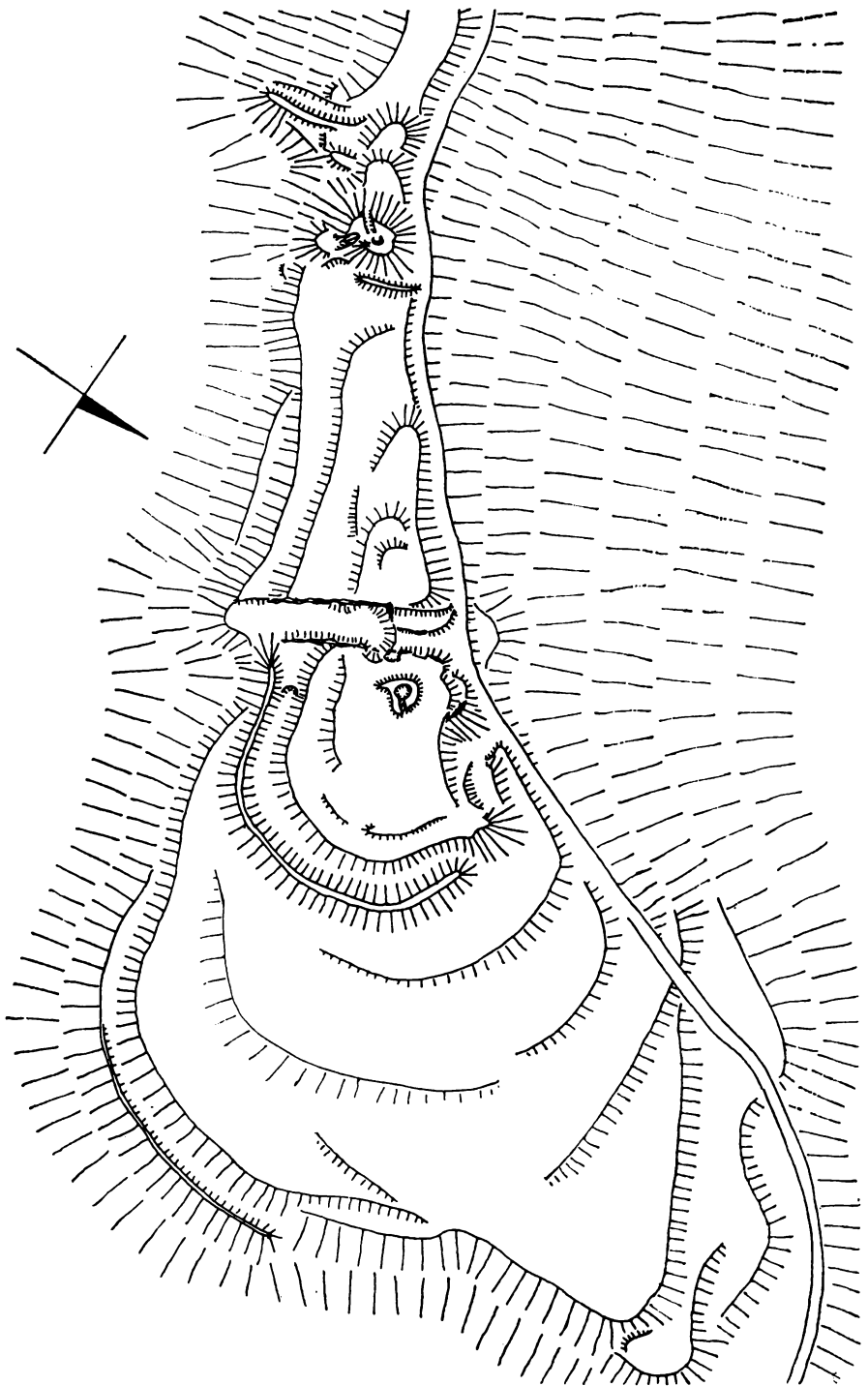
Obr. 14. Dědice, okr. Vyškov. 1—30, 32—45 starší nálezy ve vyškovském muzeu, 31 povrchový sběr na předhradí.

blíží šlechtickým miniaturám velkých královských hradů s obvodovou zástavbou (např. Vízmburk — Hejna 1981, 23) podle klasifikace T. Durdíka (1978, 48—49). K problematice lokality lze v rámci tohoto příspěvku odkázat na výše citované předběžné publikování výsledků archeologického výzkumu L. Konečným (1977), kde je provedena i rekonstrukce půdorysu, část keramiky příslušné do poslední čtvrtiny 13. stol. publikovali již V. Nekuda a K. Reichertová (1968, 243—247).

Jiná bergfritová dispozice, která se na základě povrchového průzkumu hlásí do 2. pol. 13. stol., je hrad Doubravice. Původní sídlo, po němž se r. 1255 snad psal Holáč z Doubravice (CDB V/1. 50, s. 104), lze ve shodě s R. Procházkou a M. Plačkem (1985, 77) klást k pozdně románskému kostelu v Doubravici nad Svitavou (viz pozn. 1 a Stehlík 1974, 67—68). Uvedení autoři vztahují výstavbu doubravického hradu až k Protivovi z Doubravice rodu pozdějších pánů z Vildenberka, Bouzova aj., uváděného v písemných pramenech v letech 1293—1308 (RBM II. 1 161, s. 692; 1 766, s. 759; 1 982, s. 853; 2 170, s. 936).¹⁴ Podle nálezů keramiky (Procházka—Plaček 1985, 77—78; vlastní sběry) můžeme soudit na vznik hradu obecně ve 2. pol. 13. stol. Dispoziční řešení stavby (obr. 20) uvozuje situováním pravděpodobně okrouhlého bergfritu specifickou modifi-

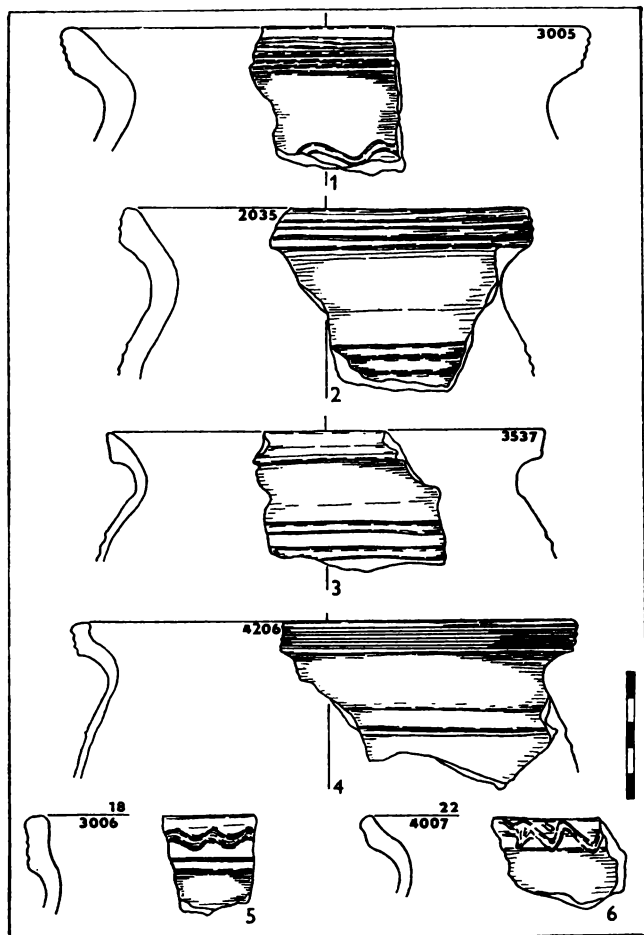
Obr. 15. Luleč, okr. Vyškov. Terénní náčrt zbytků hradu.

Obr. 18. Drahaný, Starý Plumlov, okr. Prostějov. Terénní náčrt zbytků hradu.

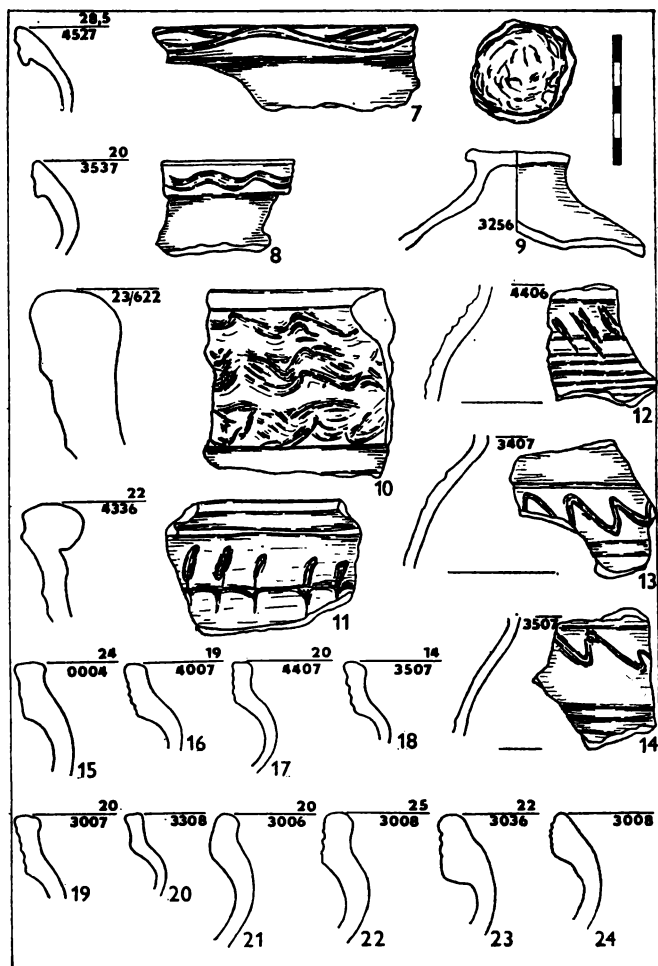
kaci bergfritového hradního typu. Bergfrit totiž není vetknut do čelní hradby nad šíjovým příkopem, ani nestojí volně v nádvoří, nýbrž je ve vázán do hradby, jež teprve s devítimetrovou distancí od přední zdi vymezuje vlastní jádro hradu. Takovéto uspořádání může vzniknout prostou aplikací parkánu na čelní stranu bergfritové dispozice,¹⁵ jednu z jiných možných souvislostí by mohl naznačovat následující příklad podobné dispozice Čertova hrádku u Blanska.

Oproti Doubravici se na Čertově hrádku (k. ú. Olomučany) hradba s vetknutým bergfritem posouvá do tak velké vzdálenosti od čelní hradby, že prostor mezi nimi již nemůžeme nazývat parkánem (obr. 21). Vzniká tak protáhlá dispozice s důrazem na obvodové hradbě (v čelní partii patrně štítového charakteru), kterou, podobně jako na blízkém Blansku (Bolina 1986, obr. 7:2), uprostřed příčně rozděluje zeď na přední a zadní část. Bergfrit (podle tvaru destrukce asi okrouhlého tvaru), vetknutý do dělicí zdi, střežil průchod z přední a nejspíše vstupní poloviny do zadní palácové části. Příčinou tohoto uspořádání mohla být snaha zabezpečit hrad maximálně ze stany velmi prudce stou-

Obr. 16. Luleč, okr. Vyškov. Keramika v muzeu ve Vyškově.

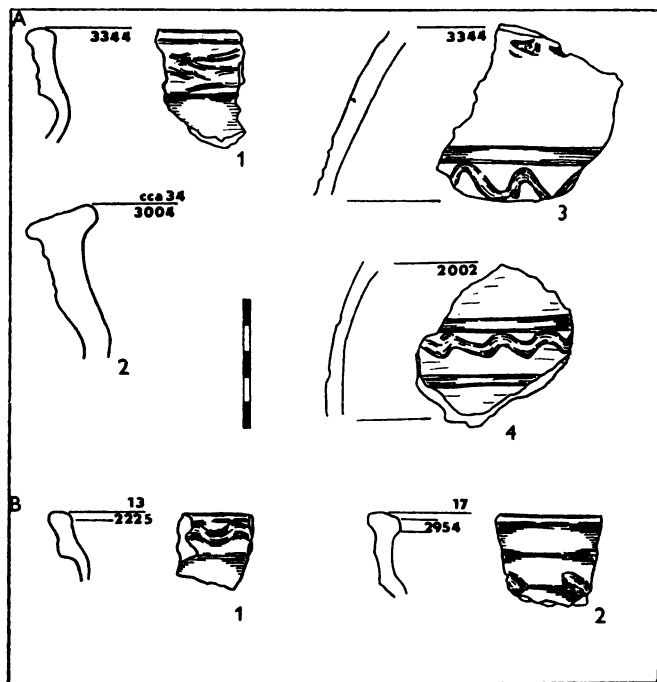
pajícího šijového hřebene, výsledný typ, který je jakýmsi kompromisem mezi bergfritovou a plášťovou dispozicí, dovoluje uvažovat i o možném vlivu nedalekého biskupského hradu Blanska. K dataci Čertova hrádku již do průběhu 2. pol. 13. stol. máme oporu ve dvou souborech (Procházka 1984, 434; Doležel 1985, 82) — obr. 22. Otázka stavebníka hradu je velmi problematická. Blízké sousedství blanenského panství navozuje domněnku o příslušnosti Čertova hrádku k majetku olomouckých biskupů (Pilnáček 1927, 24—25; Konečný—Merta 1976, 244), avšak v rámci písemnými prameny relativně dobře dokumentované biskupské državy neexistuje žádná indicie vztahu k tomuto hradu. Také ves Olomučany, pouze 1 km vzdálená a tvořící nejpravděpodobněji přímé zázemí hradu, nikdy k biskupským statkům nenáležela.¹⁶ Proto L. Hosák (1960, 275; 1965a, 14) předpokládal, že území, na kterém se nachází i Čertův hrádek, původně náleželo k hradu Obřany. Jelikož však po zániku obřanského hradu v letech 1315—1316 (Konečný 1977, 231) držitelé panství, páni z Lipé, budují patrně jako nové centrum panství Nový hrad u Adamova,¹⁷ vyplývá

Obr. 17. Luleč, okr. Vyškov. Keramika v muzeu ve Vyškově.

z toho příslušnost Čertova hrádku v jeho bezprostředním sousedství v tomto období k jinému majetku. Tím, že mikroregión v okolí Olomučan a sousední Rudice se vyznačuje velmi starým osídlením (Skutil 1972, 27; Souchopová 1986), jeví se nejpravděpodobnějším vznik Čertova hrádku ve 2. pol. 13. stol. jako centra miniaturního olomučanského panství, které se až před r. 1346 dostalo na krátkou dobu do rukou pánů z Lipé (CDM VII. 633, s. 462; 637, s. 466).

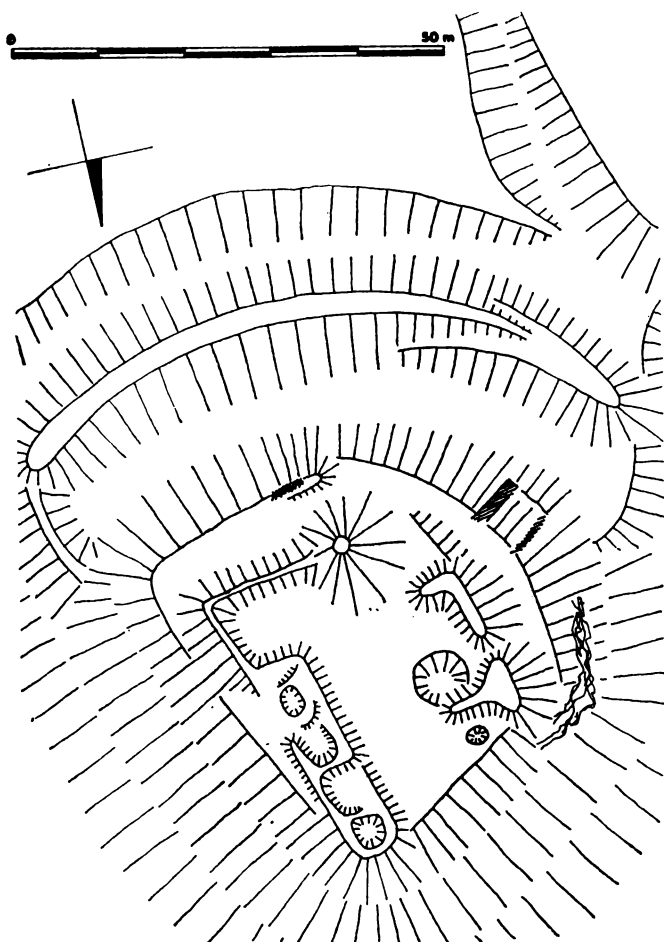
Mimo rámec předchozích typologických skupin zde jako poslední z hradů 13. stol. na Dražanské vrchovině zmíníme Vildenberk u Pozořic (Ličman 1921, 238; Bolina 1984; Procházka—Plaček 1986). Mimořádné rozměry jádra hradu, neobvyklé pro šlechtická založení (obr. 23) a doložený vlastnický vztah krále Václava II. k Pozořicím r. 1297 (RBM II. 1143, s. 748) dovolují, spolu s nejstarší keramikou, kterou se na lokalitě od posledního průzkumu (Bolina 1984, 163) podařilo nalézt (obr. 24) a jež klade vznik hradu do druhé poloviny 13. stol., uvažovat o Vildenberku jako o možném královském stavebním podniku.¹⁸ Naše vědomosti o něm ovlivňuje jeho poškození rozebíráním zdiva při přestavbě Nového hradu v 2. pol. 16. stol. (Pilnáček 1948, 13, pozn. 13, 21), později při přestavbě pozořického kostela (Wolny 1837, 336). Ve světle dosavadních znalostí sestával Vildenberk ze tří částí — vlastního hradu, malého předhradí a rozlehlého předpolí, které bylo patrně jen slabě opevněno — vše i s vnějším valem v celkové délce asi 330 m.¹⁹ Nutno je zvláště litovat naši nedostatečné informovanosti o dispozičním řešení severní poloviny jádra, kde se se vši pravděpodobností pod čelní vyvýšeninou skrývá torzo velké věže neznámého půdo-

Obr. 19. A — Starý Plumlov, keramika z výzkumu J. Blekty; B — Stražisko, Grünberg, nálezy z povrchového sběru na západním úbočí.

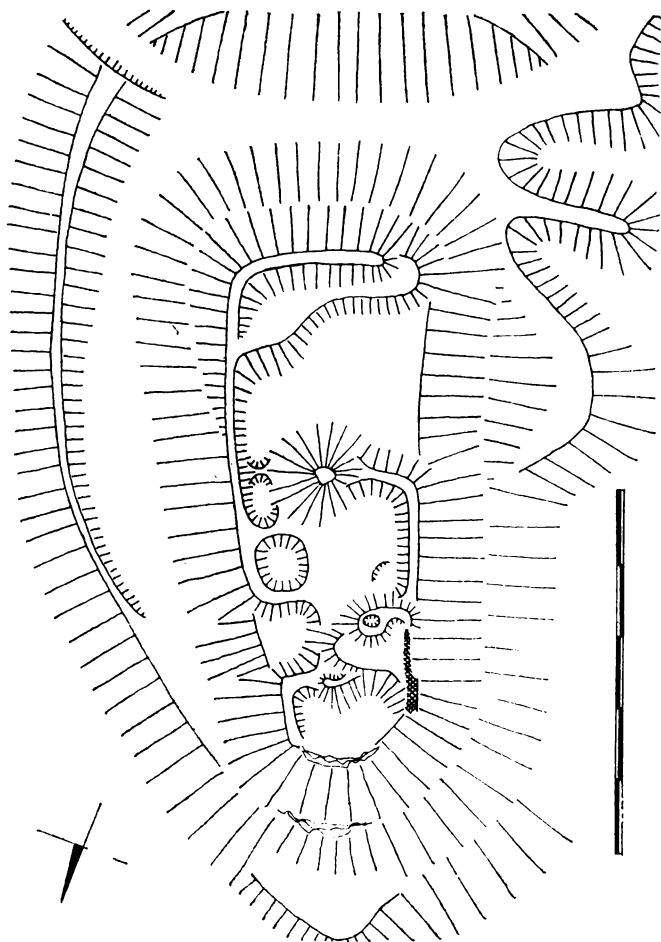
rysu, jejíž destrukce překrývá i ostatní objekty. V celku by pak Vildenberk mohl náležet k typu s obvodovou zástavbou.

Ve svém souhrnu poskytují hrady, vybudované na Dražanské vrchovině do konce 13. stol., i při současném stavu výzkumu řadu důležitých poznatků, vyvolávajících ovšem potřebu dalšího výzkumu. Především se ve sledovaném regionu nachází několik mlado- až pozdně hradištních lokalit, které k pochopení procesů formujících vývoj hradů v rámci celého českého státu mají zásadní význam. Úroveň jejich poznání je však na velmi nízké úrovni (Pustiměř, Horákov). Mimořádně vhodné se hrady na Dražanské vrchovině ukázaly být pro studium kolonizačního procesu. Na řadě lokalit zřetelně vystupuje úloha hradu jako jevu, který byl vyvolán k životu kolonizací a zároveň vlastní kolonizační proces podmiňoval (Blansko — Holštejn, Kuchlov — Stagnov, Smilovo hradisko — Starý Plumlov). Dalšího ověření si vyžádá eventuelní výskyt dispozice s obvodovou zástavbou v případě Pustiměře a Vildenberku, stejně

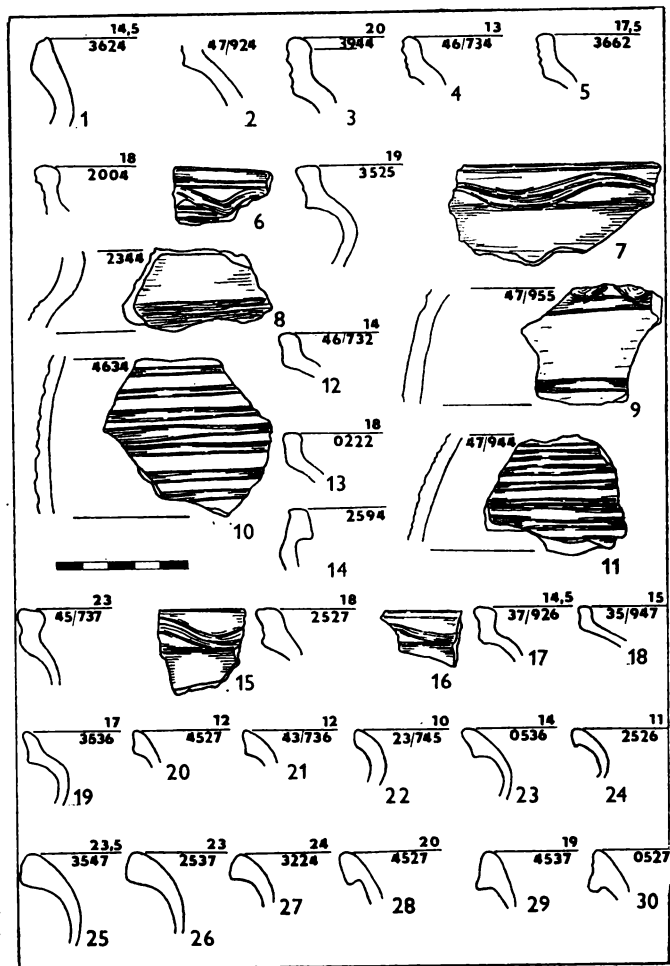

Obr. 29. Doubravice, okr. Blansko. Terénní náčrt zříceniny hradu.

jako možné uplatnění flankovacího systému u Pustiměře. Bergfritové dispozice se vyskytují ve variantách, ovlivněných jednak šlechtickými miniaturami velkých královských hradů s obvodovou zástavbou (Obřany), jednak snahou o zpevnění čelních stran dalšími hradebními okruhy (Doubravice, Čertův hrádek), částečně možná inspirovanými dělenou plášťovou dispozicí biskupského Blanska. Plášťová dispozice je vůbec mezi hrady 2. pol. 13. stol. na Dražanské vrchovině nápadná svým snad až 50procentním zastoupením. Zdejší patrně nejstarším příkladem je biskupský hrad Blansko. Její šíření pak lze sledovat kvantitativně (uplatnění na stavbách světských feudálů) a eventuálně i kvalitativně (ovlivnění bergfritové dispozice?). U samotné plášťové dispozice je dokumentován vývoj od pasivně formovaného půdorysu (Blansko, Stagnov, Kuchlov) k uplatnění břitu na neohroženější straně (Holštejn, Smilovo hradisko?, Boskovice?). Jsou zde ovšem i lokality, o kterých pro jejich vážné poškození mnoho říci nedovedeme (Dědice, Grünberg, Račice).

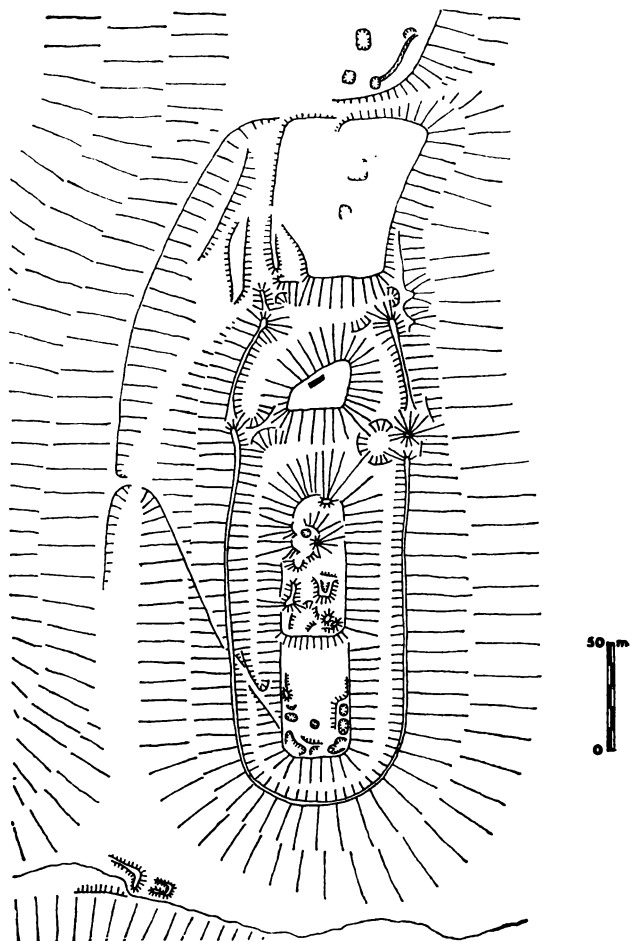
Obr. 21. Olomučany; Čertův hrádek, okr. Blansko. Terénní náčrt zříceniny hradu.

Obr. 22. Olomučany, Čertův hrádek, okr. Blansko. Keramika z povrchového sběru — výběr.

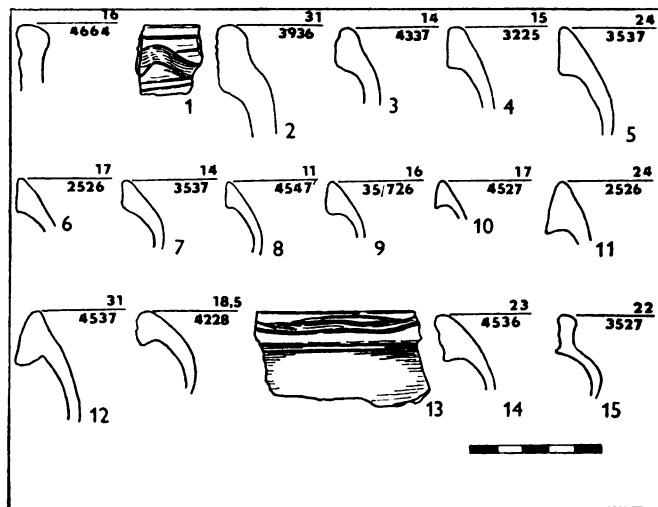
Materiální kultura hradů 11. až 13. stol. Dražanské vrchoviny je v reprezentativní šíři zastoupená pouze jednou z mnoha jejích složek — keramikou. Význam a výhody studia středověké keramiky právě z hradního prostředí není třeba znovu zdůrazňovat (Reichertová 1957; Durdík 1976, 176, 178), v případě Dražanské vrchoviny přistupují další dvě pozitiva: její poloha na rozhraní dvou základních moravských výrobních okruhů pozdně hradištního období (Procházka 1984, 439), jednak větší množství srovnávacího materiálu ze soudobé vesnice (Nekuda, V. 1976; Belcredi—Nekuda 1983; Belcredi 1983; Procházka—Štrof 1983) a postupem času i města (Brno — např. Procházka 1985; Boskovice — nepubl. výzk. téhož) umocněné sumou poznatků E. Černého o zaniklých středověkých osadách. Zatímco pro keramiku užívanou v 11. a 12. stol., a v našem případně reprezentovanou souborem z Horákova, platí vývojová schémata celomoravská, pro období 13. stol. můžeme počítat se stále se prohlubující místní diferenciací (Měřínský 1982, 359). Materiál z hradů Dražanské vrchoviny re-

prezentuje ovšem až převážně poslední třetinu století. Pro toto období se rýsují v regionu čtyři výrobní oblasti: jižní brněnská s určitými modifikacemi (Obřany, Vildenberk), patřící jihomoravskému okruhu (Unger 1981, 320—321; 1984, 289—294); blanensko-boskovická, charakteristická delším přežíváním archaických komponentů, ale i úzkými kontakty s jihem (Čertův hrádek, Blansko, Holštejn, Doubravice); vyškovská, kde vedle jižních ohlasů lze stopovat vlastní svérázný vývoj (Dědice, Luleč) a konečně severní, prostějovsko-konická, nescoucí již znaky severomoravského výrobního okruhu (Smilovo hradisko, Starý Plumlov, Stražisko-Grünberk). Pro hodnocení úrovně hmotné kultury šlechtického prostředí nejsou prezentované soubory postačující, možno pouze konstatovat, že i inventář lokality třetího řádu, jak se díky náhlému zániku zdá být dochován v případě Smilova hradiska, plně odpovídá současnému městskému prostředí (cf. Unger 1985, 326).

Obr. 23. Pozořice — Jezera, Vildenberk, okr. Brno-venkov. Terénní náčrt zříceniny hradu.

Obr. 24. Pozořice — Jezera, Vildenberk, okr. Brno-venkov. Keramika z povrchového sběru.

Poznámky

- 1 Především vlastní hrad Račice, jehož nejstarší vývojové fáze jsou v situaci dnešní stavby bez hloubkového stavebního a archeologického výzkumu nepostižitelné. Z prostoru předpokládaného staršího sídla v Doubravici u kostela sv. Jana Křtitele (Procházka—Plaček 1985, 77) známe pouze povrchové nálezy pozdně hradištní keramiky (Štrof 1985, 94). V těsné blízkosti kostela sv. Petra a Pavla v dominantní poloze se také mělo nacházet feudální sídlo v Jedovnici (Knies 1902, 88), nejasné indicie ukazují na JV okraj kostelní výšiny (Grollich 1957). Přesné situování dalších objektů, podle predikátů předpokládaných před či kolem poloviny 13. stol. dosud hledáme (Rájec—Štrof 1986, 102; Obřany—Vermouzek 1980).
- 2 Informaci laskavě poskytli PhDr. Č. Staňa, CSc.
- 3 Názor L. Konečného (1986) o náhradě raně feudálního hradu u Zelené Hory ve 12.—1. pol. 13. stol. dvorcem u rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři předpokládá v případě pustiměřského původu románských fragmentů na Melcích, že biskup Jan Volek okázale pustiměřskému klášteru daroval objekty, které rozebral při výstavbě Melc, což se zdá být málo pravděpodobné.
- 4 Podle zaměření provedeného v r. 1983 Ing. M. Bálkem z AÚ ČSAV v Brně. Za půjčení dosud nepublikovaného plánu mu na tomto místě děkujeme.
- 5 Útvar břítu byl od práce R. Trampler (1905) většinou interpretován jako čtverhranná, na koso postavená nárožní věž.
- 6 Údaj J. Blekty (1934, 10) o hradbě se silou zdíva 3 m je zřejmě tiskovou chybou. Maximálně připadá v úvahu 150 cm.
- 7 V nedatované rukopisné práci o boskovickém hradě v pozůstalosti manželů Menclových (ulož. Archiv Nár. muzea v Praze) D. Menclová po určitém váhání, kdy Boskovic připodobuje k některým moravským hradům s plášťovou zdí ze 13.—14. stol. (mezi nimi jako příklad v dodatečně vsuvce uvádí i Templštejn — srovn. Bolina 1980 a Konečný 1982), se opět přiklání k datování do let 1395—1398.
- 8 Za doplňující informaci děkujeme PhDr. R. Procházce, CSc. Dodatečně je možno upozornit na vlastní nálezy keramiky z 2. pol. 13. stol., učiněné zjara roku 1988 v suťovém kuželu pod jižní stranou vlastního hradu.
- 9 Oproti biskupskému Blansku bylo na Kuchlově od počátku navíc nedílnou součástí dispozice i předhradí.

- 10 Tvrzení L. Konečného (1982, 354—355), že Stagnov představuje „zemní hrádek“, který s funkcí refugia žil ve 13.—15. stol., je v rozporu s pozůstatky zděné zástavby odhalené na hradě starším amatérským výkopem. Starší nálezy uložené ve výzkovském muzeu dokládají rovněž hojně užití stavební keramiky (cihly, prejzy, keramické dlaždice).
- 11 K odatování obou vstřichných kolonizačních proudů, které si setkáním na periferiích holštejnského a dědického panství mohly vynutit výstavbu obou hradů (Kuchlova i Stagnova), se můžeme rámcově opřít o listinu z rr. 1283, kterou Hartman daruje v nevelké vzdálenosti od Kuchlova, na nejjihnějším okraji holštejnské državy, ves Bukovinku a lesy s kostelem zábrdovického kláštera (RBM II. 1303, s. 562).
- 12 Vztahení Stagnova podle jisté podobnosti jmen k biskupskému leníkovi Děťfichu Stange, na základě J. Pilnáčka (1930, 209) učiněné L. Konečným (1982, 355) nepřihlíží k vývoji příslušné oblasti. Stávající poznatky spíše svědčí, že v okolí Stagnova ve 2. pol. 13. stol. již nebylo místo pro vznik biskupských statků. Také listina, kterou biskup Jan Volek obdarovává pustiměřské benediktinky lokalitami Schreynern a Krásensko (CDM VII. 843, s. 612—613) naznačuje, že tyto statky získal sám biskup [zřejmě při rozprodávání bývalého holštejnského dominia pány z Lipé].
- 13 V rámci současného stavu zbytků hradu, kde jak u jádra, tak i rozlehlého předhradí nelze rozeznat žádné, alespoň v reliéfu dochované objekty, stojí za upozornění příkop před předhradím, náležící k nejmohutnějším stavbám svého druhu na Moravě.
- 14 Literatura částečně připouští totožnost predikátu Protivy z Doubravice s Doubravicí u Mohelnice, eventuálně i totožnost Protivy z Doubravice s Protivou ze Zábřeha [např. Březina 1963, 144].
- 15 Např. středočeský Valdek (Muk—Novosadová 1976; Durdík 1979, 185 a příl.).
- 16 ZDO I. 251, s. 11; II. 518, s. 84; III. 297, s. 106; VI. 213, s. 188; CDM XV. 161, s. 133; 168, s. 143.
- 17 K datování Nového hradu do 14. stol. viz Doležel 1985, 82; 1987, 67.
- 18 Příčiny jeho případného převodu do rukou Půty z rodu výše zmíněných pánů z Doubravice bychom snad objevili v majetkových transakcích posledních přemyslovských panovníků, možná ve smyslu dohody mezi Václavem II. a markrabětem míšeňským z r. 1289 (RBM II. 1467, s. 630—633) při získávání zboží na Zábřežsku, možná také při chystaném založení velkého cisterciáckého kláštera „Tronus regis“ (RBM II. 2 090, s. 902) Václavem III. r. 1306 na Vsetínsku (Šebánek 1961).
- 19 Stodesetimetrovému jádru Vildenberka se na Moravě ze šlechtických hradů snad ze 13. stol. délkou jádra 85 m nejvíce přibližuje Starý Jičín, ale u něj prozatím nemůžeme vyloučit až kravaňský původ z 1. pol. 14. stol. na místě pozdně hradištní fortifikace.

P r a m e n y

- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805—1197) ed. G. Friedrich, Pragae 1904—1907, V/1—2. (1253—1278) ed. J. Šebánek—S. Dušková, Pragae 1974—1982.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI (1307—1333) ed. P. R. v. Chlumec-ky—J. Chytil, Brünn 1854, VII (1334—1349) ed. P. R. v. Chlumec-ky—J. Chytil—V. Brandl, Brünn 1858—1864, XII (1391—1399) ed. V. Bradl, Brünn 1890.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253—1310) ed. J. Empler, Pragae 1882.
- ZDO: Die Landstafel des Markgrafthumes Mährens II (Text der Olmützer Cuda) red. J. Chytil, Brünn 1856.

Literatura

- Adámek, F. 1972: Archeologický příspěvek k dějinám hradu Blanska, Sborník Okresního vlastivědného muzea v Blansku 4, 54—59.
- Bednářová, V. 1956: Z dějin hradu Holštejna, VVM XI, 113—133.
- Belcredi, L. 1983: Zaniklé středověké osady na Drahanských vrchovině ve světle archeologických nálezů, VVM XXXV, 39—45.
- Belcredi, L.—Nekuda, V. 1983: Pokračování výzkumu na ZSO Bystřec u Jedovnic, okres Blansko, Č Mor Muz LXVIII, 43—60, tab. I—VI.
- Blektá, J. 1934: Smilovo hradisko a Starý Plumlov, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XI, 9—31.
- Bolina, P. 1980: Hrad Templštejn, k. ú. Jamolice, okr. Znojmo a jeho vztah k chronologii hradů s plášťovou zdí na Moravě, AH 5, 267—276.
- Bolina, P. 1984: K lokalizaci a podobě hradu Vildenberka u Pozořic-Jezera, okres Brno-venkov, AH 9, 161—166.
- Bolina, P. 1986: Ke vlivu biskupa Bruna ze Schaumburka na vývoj moravské hradní architektury, AH 11, 175—187.
- Brandl, V. 1880: *Analecta topografica*, ČMM XII, 162—190.
- Březina, J. 1963: Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava.
- Czudek, T. ed. 1972: Geomorfologické členění ČSR. *Studia Geografica* 23. Brno.
- Černý, E. 1959: K historii zaniklé vsi Hamlíkova u Podomí, Zprávy Okresního vlastivědného muzea ve Vyškově 21, 1—6.
- Černý, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluzžiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Drahanské vrchoviny. Studie ČSAV č. 1. Praha.
- Černý, E.—Bolina, P. 1981: Hrad Kuchlov u Rychtářova v okrese Vyškov, AH 6, 277—283.
- Červinka, I. L. 1896: Pravěká hradiska na Moravě. Kroměříž.
- Červinka, I. L. 1927: Zapomenuté hrady a tvrze moravské I, ČVMSO XXXIX, 88—95.
- Červinka, I. L. 1930: Zapomenuté hrady a tvrze moravské, ČVMSO XLIII, 84—94.
- Červinka, I. L. 1942: Zapomenuté hrady, hrádky a tvrze moravské. Rkp. v knihovně AÚ ČSAV v Brně. Brno.
- Doležel, J. 1985: Nálezy z vrcholného a pozdního středověku severozápadní Moravy v letech 1979—1983 (okr. Blansko, Brno-venkov a Vyškov), PV AÚ ČSAV v Brně 1983, 82—84.
- Doležel, J. 1987: Povrchový průzkum hradů severozápadní Moravy v roce 1984 (okr. Blansko, Brno-venkov), PV AÚ ČSAV v Brně 1984, 66—68.
- Durdík, T. 1976: Současný stav, potřeby a výhledy výzkumu hradů v Čechách, AR XXVIII, 172—180.
- Durdík, T. 1978: Nástín vývoje českých hradů 12.—13. století, AH 3, 41—52.
- Durdík, T. 1979: Vývoj hradů 13. století v Čechách, *Folia historica Bohemia* 1, 177—191.
- Grollich, V. 1957: Nález středověké keramiky v Jedovnicích, VZAO I—4, 11.
- Hasoň, Z. 1979: Archeologické nálezy z hradu Blansku (okres Blansko), VVM XXXI, 177—181.
- Hejna, A. 1981: Výsledky archeologického výzkumu hradů pozdní přemyslovské v severovýchodních Čechách, AH 6, 19—32.
- Hikl, R. 1964: Osídlení horního pořčí Romže I, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 119, 7—16.
- Hosák, L. 1937: Příspěvky k starému rodopisu moravskému V, Erb lva na třech hůrkách, ČSPS XLV, 125—130.
- Hosák, L. 1959: Historický místopis střední a severní Moravy. Okres olomoucký. Okres prostějovský. Olomouc.
- Hosák, L. 1960: Ke vzniku středověkých hradů v okolí Brna, AUPO *Historica* I, 273—277.
- Hosák, L. 1965a: Historický místopis okresu Blansko v období feudalismu. Blansko.
- Hosák, L. 1965b: viz Kolektiv autorů 1965, III, Místopis, 287 a n.
- Hosák, L.—Zemek, M. a kol. 1981: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Jižní Morava. Praha.

- Kašička, F. 1973: Hrad Boskovice v minulosti a dnes, Památková péče 73, 216—228.
- Knies, J. 1891: Předhistorické hradiště líšeňské, ČVMSO VIII, č. 30, 49—58.
- Knies, J. 1902: Blanský okres. Vlastivěda Moravská II — Místopis. Brno.
- Knies, J. 1904: Boskovský okres. Vlastivěda Moravská II — Místopis. Brno.
- Kolektiv autorů 1965: Vlastivěda moravská. Vyškovsko. Red. V. Nekuda. Brno.
- Konečný, L. 1977: Dosavadní výsledky archeologického průzkumu hradu Obřan u Brna, AH 2, 229—238.
- Konečný, L. 1982: K počátkům a klasifikaci hradů s plášťovou zdí, AH 7, 353—358.
- Konečný, L. 1986: Výsledky stavebně historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977-78, AH 11, 329—358.
- Konečný, L.—Merta, J. 1976: Zjišťovací průzkum středověkých fortifikací v okolí Nového hradu u Adamova, AH 1, 231—252.
- Konečný, L.—Procházka, R. 1987: Průzkumné práce na státním hradě v Boskovicích v r. 1984 (okr. Blansko), PV AÚ ČSAV v Brně 1984, 62.
- Král, J. 1972: Luleč, Starý Zámek. NZ č. 1 544/72 v archivu AÚ ČSAV v Brně.
- Líbal, D. 1979: Výtvarné a časové zařazení oken románského přemyslovského paláce v Olomouci, in: Historická Olomouc a její současné problémy 1, 59—65.
- Ličman, A. 1921: Slavkovský okres. Vlastivěda moravská II — Místopis. Brno.
- Mencl, V. 1957: Románská Pustiměř, Zprávy Okresního muzea ve Vyškově 4.
- Menclová, D. 1971: Beitrag zur Typologie der mährischen Burgen, SPFFBU — F, 14—15, 97—128.
- Menclová, D. 1976: České hrady I. Druhé vydání. Praha.
- Merhautová-Livorová, A. 1979: K poslání a datování budovy na severní straně svatovávského basiliky v Olomouci, in: Historická Olomouc a její současné problémy 1, 67—70.
- Měřinský, Z. 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiška a hrady), AH 6, 147—197.
- Měřinský, Z. 1982: Nálezy středověké keramiky v Častohosticích (okr. Třebíč) a otázka regionální diferenciaci středověké keramiky na Moravě, VVM XXXIV, 354—361.
- Měřinský, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18—80.
- Michna, P. J. 1974: Archeologické nálezy z výzkumu hradu Melic na Vyškovsku, VVM XXVI, 61—78.
- Michna, P. J. 1976: Původ a význam raně středověkého závaží z Melic, AR XXVIII, 389 až 398, 478.
- Muk, J.—Novosadová, O. 1976: Hrad Valdek. Stavebně historický průzkum. SÚRPMO Praha, rukopis.
- Nekuda, V. 1976: Zaniklá středověká osada Bystřec, okres Blansko, ČMorMus LXI — vědy společenské, 39—63, tab. I—IV.
- Nekuda, V.—Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- Nekuda, V.—Unger, J. 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- Ondruš, V. 1965: Die vorgeschichtlichen Funde aus der Höhle Pod hradem, in: Der Erforschung der Höhle Pod hradem 1956-58. Antropos 18 (N. S. 10), 107—108. Brno.
- Pilmáček, J. 1927: Paměti města Blanska a okolních hradů. Blansko.
- Pilmáček, J. 1930: Staromoravští rodové. Vídeň.
- Pilmáček, J. 1948: 250 let blanenských železáren. Blansko.
- Pinkava, V. 1927: Hrady, zámky a tvrze moravské I. Severní Morava (Olomúcko). Brno.
- Plaček, M. 1982: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě, AH 7, 335—351.
- Pospíšil, F. J. R. 1882: Dějiny městyse Pustiměře. Prostějov.
- Procházka, R. 1984: Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech, AR XXXVI, 430—442.
- Procházka, R. 1985: Záchrané výzkumy v Brně v roce 1983 (okr. Brno-město), PV AÚ ČSAV v Brně 1983, 70—71, obr. 37.
- Procházka, R. 1986: Vývoj slovanské opevňovací techniky na Moravě v raném středověku. Rukopis kandidátské disertační práce, AÚ ČSAV v Brně. Brno.
- Procházka, R.—Plaček, M. 1985: Hrad v Doubravici nad Svítavou a jeho feudální državy, Regionální sborník okresu Blansko '85, 75—79.
- Procházka, R.—Plaček, M. 1986: Neznámý Vildenberk?, VVM XXXVIII, 202—203.

- Procházka, R.—Štrof, A. 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku, VVM XXXV, 46—58.
- Reichertová, K. 1957: K metodickým otázkám studia středověké keramiky, AR IX, 566 až 568.
- Sedláček, A. 1893: Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův (Pokračování 6). 14. Páni z Holsteina, Veteřova, Drahotuše a Popovic. 15. Páni z Holštejna, Vartnova a Sovince, ČMM XVII, 287—300.
- Skutil, J. 1972: Moravské příspěvky k pravěkému a časně historickému poznání domácí rudní těžby a zpracování kovů. Blansko.
- Slavík, A. 1897: Brněnský okres. Vlastivěda Moravská II — Místopis. Brno.
- Souhopová, V. 1986: Hutnictví železa v 8.—11. století na západní Moravě, StAÚ v Brně XIII/1. Praha.
- Staňa, Č. 1984: Zjišťovací výzkum na hradisku Zelená Hora u Vyškova na Moravě, PV AÚ ČSAV Brno 1983, 56—59.
- Staňa, Č. 1967: K poznání vývoje velkomoravských výšinných hradišť, AR XIX, 699—704.
- Staňa, Č. 1972: Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně, Monumentorum Tutela — Ochrana památek 8, 109—171.
- Stehlík, M. 1969: Boskovice. Praha.
- Stehlík, M. 1974: Glosa k románské architektuře na Moravě. Zábrdovice, Doubravice nad Svitavou, SPFFBU, F 18, 67—68, obr. 24.
- Svoboda, J.—Seitl, L.—Štrof, A. 1983: Výzkum jeskyních výplní v severní části Moravského krasu (zpráva za rok 1981), PV AÚ ČSAV v Brně 1981, 9—13, obr. 1—10, tab. 1—2.
- Šebánek, J. Tři nejstarší doklady o Vsetíně, SPFFBU, C 8, 77—93.
- Šedo, O. 1985: Záchramný výzkum v Pustiměři (okr. Vyškov), PV AÚ ČSAV v Brně 1983, 106.
- Šedo, O. 1987: Informace o výsledcích archeologických průzkumů muzea Vyškovska (okr. Vyškov), PV AÚ ČSAV v Brně 1984, 83—85.
- Štelcl, O. 1965: Dražanská vrchovina, in: Demek a kol.: Geomorfologie Českých zemí, 137—144. Praha.
- Štrof, A. 1985: Übersicht neuer Lokalitäten und Funde in der Boskovicer Furche (Bez. Blansko), PV AÚ ČSAV Brno 1983, 91—98.
- Štrof, A. 1986: Přehled archeologických výzkumů na okrese Blansko v r. 1985, Regionální sborník okresu Blansko '86, 101—102.
- Trampler, R. 1903—1904: Die Heren von Holstein I—II, ZdVGMS VII, 282—341; VIII, 47—118.
- Trampler, R. 1905: Die Burg Holstein bei Sloup, ZdVGMS IX, 122—125.
- Unger, J. 1981: Nálezy z objektu datovaného mincí na tvrzišti „Kulatý kopec“ u Žabčic (okr. Brno-venkov), AH 6, 315—325.
- Unger, J. 1984: Základní horizonty keramiky 12.—15. stol. na soutoku Jihlavy a Svatky, okr. Břeclav, AR XXXVI, 288—296.
- Unger, J. 1985: Hmotná kultura středověké šlechty v archeologických pramenech na Moravě, AH, 10, 323—329.
- Velínský, T. 1979: Smilovo hradisko — příspěvek k problematice středověké kolonizace Dražanské vrchoviny, Mikulovská sympozia 78, 105—110. Praha.
- Vermouzek, R. 1960: Hrad Obřany, VZAO IV, 12—16.
- Vermouzek, R. 1981: Zpevnování hradních staveb v pozdním středověku, AH 6, 285—292.
- Wankel, H. 1882: Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit. Wien.
- Wolný, G. 1837: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert II. Brünn.
- Zháněl, J. 1967: Biskupský hrad Melice I—II. Zprávy Vlastivědného muzea ve Vyškově 71—72.

Zkratky

AH — Archaeologia historica

AR — Archeologické rozhledy

ČMM — Časopis Matice moravské

ČSPS — Časopis Společnosti přátel starožitností

ČMorMus — Časopis Moravského muzea

ČVMSO — Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci

PA — Památky archeologické

SPFFBU — Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity

VVM — Vlastivědný věstník moravský

VZAO — Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí

ZdVGMS — Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens

Zusammenfassung

Burgen auf dem Hochland Dražanská vrchovina bis zum Ende des 13. Jahrhunderts

Die Studie befaßt sich mit den früh — und hochmittelalterlichen Burgen, die bis zum Ende des 13. Jahrhunderts auf dem Hochland Dražanská vrchovina, in dem Gebiet nordwestlich von Brno, entstanden sind (Abb. 1). Die in dieser Region befindlichen frühfeudalen Burgen (Pustiměř, Horákov — Abb. 2) sind von großer Bedeutung für die Erkenntnis der die Entwicklung der Burgen im Rahmen des tschechischen Staates formierenden Prozesse, die jedoch bisher sehr begrenzt ist. Die Burgen auf dem Hochland Dražanská vrchovina zeigen sich sehr geeignet für das Studium des Kolonisationsprozesses zu sein. In mehreren Lokalitäten tritt die Aufgabe der Burg als jenes Phänomens hervor, das durch die Kolonisation hervorgerufen wird und gleichzeitig den Kolonisationsprozeß bedingt (Schutz der Güter eines Feudalherrn vor dem Durchdringen des Nachbarn, wenn der Aufbau der Burgenpaare durch das Zusammentreffen zweier Kolonisationsströmungen erzwungen ist: „Smilovo hradisko“ — Starý Plumlov, Kuchlov — Stagnov, im bestimmten Maße auch Blansko — Holštejn).

Die Typenskala der Burgen auf dem Hochland Dražanská vrchovina ist verhältnismäßig arm. Bei zwei Burgen, Pustiměř und Vildenberk (Abb. 23) kommt die Disposition mit Umfassungsbebauung in Frage; die Anwendung des Flankiersystems in Pustiměř benötigt weitere Überprüfung, ebenso wie die Zugehörigkeit Vildenberks zu Königsburgen. Bergfritdispositionen erscheinen in Varianten, die einerseits durch adelige Miniaturen großer Königsburgen mit Umfassungsbebauung beeinflusst werden (Obřany), andererseits durch die Bemühung um die Festigung der Stirnseiten durch weitere Burgbereiche (Doubravice — Abb. 21, Teufelsburg — Abb. 22), die teilweise durch die geteilte Manteldisposition der Bischofsburg Blansko inspiriert sind. Am öftesten ist unter den Burgen der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts die Manteldisposition vertreten. Ihr wahrscheinlich ältestes Beispiel bildet hier die Bischofsburg Blansko. Ihre Verbreitung kann man aus der quantitativen (ihre Anwendung auf den Gütern weltlicher Feudalherren), eventual auch aus der qualitativen Hinsicht (Beeinflussung der Bergfritdisposition) verfolgen. Bei der Manteldisposition selbst ist die Entwicklung von einem passiv formierten Grundriß (Blansko, Stagnov, Kuchlov) zur Anwendung des Grats an der am meisten gefährdeten Seite dokumentiert (Holštejn — Abb. 7, „Smilovo hradisko“ — Abb. 8, Boskovice ?).

Die materielle Kultur der Burgen des 11.—13. Jahrhunderts ist in Oberflächengrabungen nur durch eine ihrer zahlreichen Komponenten — die Keramik — vertreten. Während für die im 11. und 12. Jahrhundert benutzte Keramik, die in unserem Fall durch das Ensemble von Horákov (Abb. 3—5) repräsentiert wird, die ganzmährischen Entwicklungsschemen gültig sind, kann man in dem 13. Jahrhundert eine sich stets vertiefende lokale Differenzierung beobachten. Das Material aus den Burgen auf dem Hochland Dražanská vrchovina repräsentiert jedoch meistens erst das letzte Drittel des

13. Jahrhunderts. In dieser Periode kann man in der Region vier Produktionsgebiete unterscheiden: das südliche Gebiet um Brno mit bestimmten Modifikationen (Obřany, Vildenberg — Abb. 24), das zum südmährischen Bereich gehört; das Gebiet von Blansko und Boskovice, das durch ein längeres Überleben archaischer Komponenten sowie engere Kontakte mit dem Süden charakterisiert ist (Teufelsburg — Abb. 22, Blansko, Holštejn, Doubravice); das Gebiet von Vyškov, wo neben dem Einflüssen vom Süden eine eigenartige Entwicklung zu beobachten ist (Dědice — Abb. 13—14, Luleč — Abb. 16—17) und schließlich das nördliche Gebiet von Prostějov und Konice, das schon alle Merkmale des normährischen Produktionsbereichs aufweist „Smilovo hradisko“ — Abb. 9—10, Starý Plumlov — Abb. 19:A, Grünberg — Abb. 19:B).

Bilderbeilage

- 1 Die verfolgten Burgen auf dem Hochland in Dražanská vrchovina (1 — Burgen aus der frühfeudalen Epoche, 2 — Burgen aus der hochfeudalen Epoche, 3 — kleine mittelalterliche Fortifikationen außer den Festungen): 1 — Plankenberk, 2 — Hrubé kolo bei Biskupice, 3 — Durana bei Úsobrno, 4 — Boskovice, Burg, 5 — Boskovice, „Bašta“, 6 — Újezd bei Boskovice, 7 — Doubravice, 8 — Holštejn, 9 — Blansko, 10 — Lažánky, hrádek, 11 — Blansko, Schloß, 12 — Teufelsburg bei Blansko, 13 — „Nový hrad“, 14 — Ronov, 15 — Obřany, 16 — Horákov, 17 — Vildenberg, 18 — Hrádek bei Vítovice, 19 — Račice, 20 — Luleč, 21 — Kuchlov, 22 — Stagnov, 23 — Dědice, 24 — Pustiměř, 25 — Melice, 26 — Dolní Otaslavice, 28 — Starý Plumlov, 29 — „Smilovo hradisko“, 30 — Ježův hrad, 31 — Teufelsburg bei Okluky, 32 — Grünberg.
- 2 Horákov, Burg, Bz. Brno-Umgebung. Feldskizze der Burgüberreste. Kreuzchenmuster — das Mauerwerk aus dem 14. Jahrhundert.
- 3 Horákov, Burg, Bz. Brno-Umgebung. Die auf der Oberfläche der Abhänge des Felsenvorsprungs gesammelte Keramik. Nummercode der Keramik: erste Ziffer links — Keramikmasse (1 — feingeschlämmt, 2 — geschlämmt, mäßig gemagert, 3 — geschlämmt, halbgemagert, 4 — geschlämmt, stark gemagert), zweite Ziffer links — Magerungsmittel (1 — mikroskopisch, 2 — sortierter Sand, 3 — zermahlener Quarz, 4 — Biotit, 5 — Muskovit, 6 — Graphitkörner, 7 — Limonit, 8 — zermahlener Kalkstein, 9 — zermahlenes Gestein ohne Unterschied), dritte Ziffer links — Größe des Magerungsmittels (1 — mikroskopisch, 2 — bis 1 mm, 3 — bis 2 mm, 4 — 1—3 mm, 5 — 1—4mm, 6 — 2—4 mm, 7 — 3—4 mm), vierte Ziffer links — Brand (1 — Oxidationsbrand, braune, rote und graue Nuancen, homogener Bruch, 2 — Oxidationsbrand bei der Kohlenstoffsättigung nur in der Oberflächenschicht, 4 — Oxidationsbrand, der Kohlenstoff verschwand aus der Oberflächenschicht, 5 — „Verbundstoffeffekt“, 6 — Oxidationsbrand bei höheren Temperaturen, braunrote und braungraue Nuancen, 7 — bei höheren Temperaturen erzielt man schwarze Färbung, manchmal mit hellerem Kern, 8 — bei hohen Temperaturen ist der Scherben homogen, graue bis weißliche Nuancen, 9 — weißliche Nuancen, an die mikroskopisch gemagerte Kaolinmasse gebunden).
- 4 Horákov, Burg, Bz. Brno-Umgebung. Die auf der Oberfläche der Abhänge des Felsenvorsprungs gesammelte Keramik.
- 5 Horákov, Burg, Bz. Brno-Umgebung. Die auf der Oberfläche der Abhänge des Felsenvorsprungs gesammelte Keramik.
- 6 Boskovice, „Bašta“, Bz. Blansko. Feldskizze der Fortifikation.
- 7 Holštejn, Bz. Blansko. Feldskizze der Burgruine. 1 — frühgotisches Mauerwerk, 2 — jüngere Phase, 3 — spätgotischer Anbau.
- 8 Žárovice, „Smilovo hradisko“, Bz. Prostějov. Feldskizze der Burgüberreste.
- 9 Žárovice, „Smilovo hradisko“, Bz. Prostějov. Keramik, Oberflächenfunde aus hinterem Burgteil.
- 10 Žárovice, „Smilovo hradisko“, Bz. Prostějov, Keramik, Oberflächenfunde aus hinterem Burgteil.
- 11 Rychtářov, Kuchlov, Bz. Vyškov. Funde von E. Černý im Burgkern.
- 12 Dědice, Bz. Vyškov. Feldskizze der Burgüberreste.

- 13 Dědice, Bz. Vyškov. 1, 2, 5—10 ältere Funde aus der Burg im Museum von Vyškov, 3—4 Oberflächenfunde auf den Kernabhängen.
- 14 Dědice, Bz. Vyškov. 1—30, 32—45 ältere Funde im Museum von Vyškov, 31 — Oberflächenfunde in der Vorburg.
- 15 Luleč, Bz. Vyškov. Feldskizze der Burgüberreste.
- 16 Luleč, Bz. Vyškov. Keramik im Museum von Vyškov.
- 17 Luleč, Bz. Vyškov. Keramik im Museum von Vyškov.
- 18 Drahaný, Starý Plumlov, Bz. Prostějov. Feldskizze der Burgüberreste.
- 19 A — Starý Plumlov, Keramik aus der Grabung von J. Blekta, B — Stražisko, Grünberg, Oberflächenfunde aus dem Westabhang.
- 20 Doubravice, Bz. Blansko. Feldskizze der Burgruine.
- 21 Olomučany, Teufelsburg, Bz. Blansko. Feldskizze der Burgruine.
- 22 Olomučany, Teufelsburg, Bz. Blansko. Oberflächenfunde der Keramik — Auswahl.
- 23 Pozořice-Jezera, Vildenberk, Bz. Brno-Umgebung. Feldskizze der Burgruine.
- 24 Pozořice-Jezera, Vildenberk, Bz. Brno-Umgebung. Keramik — Oberflächenfunde.